

T.C.
MUNZUR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**1990 SONRASI TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA DEVLETLERİYLE OLAN
İLİŞKİLERİNDE RUSYA’NIN ETKİSİ**

Ergin ZAMAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Serkan GÜNDOĞDU

TUNCELİ-2022

T.C.
MUNZUR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**1990 SONRASI TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA DEVLETLERİYLE OLAN
İLİŞKİLERİNDE RUSYA’NIN ETKİSİ**

Ergin ZAMAN
(19001383)

YÜKSEK LİSANS TEZİ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Serkan GÜNDOĞDU

TUNCELİ-2022

T.C.
MUNZUR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**1990 SONRASI TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA DEVLETLERİYLE OLAN
İLİŞKİLERİNDE RUSYA’NIN ETKİSİ**

Ergin ZAMAN
YÜKSEK LİSANS TEZİ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

Bu tez 19/08/2022 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından **oybirliği/oyçokluğu** ile kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Onur YERLİKAYA ŞAŞMAZ	Dr. Öğr. Üyesi Serkan GÜNDOĞDU	Doç Dr. Ergin GÜNEŞ
(Fırat Üniversitesi)	(Munzur Üniversitesi)	(Munzur Üniversitesi)
BAŞKAN	DANIŞMAN	ÜYE

Bu tez, Enstitümüz Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı’nda hazırlanmıştır.

Enstitü Müdürü
Doç. Dr. Murat KORUNUR

NOT: Bu tez de kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı " Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu"ndaki hükümlere tabidir.

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Ergin ZAMAN

Dr. Öğr. Üyesi Serkan GÜNDOĞDU

TEŞEKKÜR

Tez projemi hazırlama da desteklerini esirgemeyen, yardımcı olan, yönlendiren, yapıcı eleştiriler yapan; Sayın Dr. Öğr. Üyesi Serkan GÜNDOĞDU'ya şükranlarımı sunarak, teşekkür ederim. Bu dönemde bana yardımcı olan arkadaşlarıma, aileme ve bütün dostlarıma çok teşekkür ederim. Biricik çocuklarım Duhanur, Yaren ve Muhammed Yusuf'un bana vermiş olduğu enerjiden dolayı ayrıca teşekkür ederim. Dünyalar güzeli eşim Leyla'ya, gece geç saatlere kadar yanımda kalarak bana destek verdiği, motivasyonumu sağladığı ve beni çok sevdiği için teşekkür ederim. Bölüm Başkanımız ve birbirinden değerli bölüm hocalarımıza tek tek teşekkür eder ve şükranlarımı sunarım.

Ergin ZAMAN
TUNCELİ-2022

İÇİNDEKİLER

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	I
TEŞEKKÜR.....	II
İÇİNDEKİLER.....	III
TABLO LİSTESİ.....	V
KISALTMALAR LİSTESİ	VI
ÖZET	VII
ABSTRACT	VIII
1. GİRİŞ.....	1
2. SSCB’NİN DAĞILMA SÜRECİ VE ORTA ASYA DEVLETLERİ	3
2.1. SSCB’nin Dağılma Dönemi	3
2.2. Orta Asya Devletleri ve Bağımsızlık Mücadeleleri.....	5
2.3. Kazakistan	6
2.3.1. Nüfus	6
2.3.2. Ekonomik yapı.....	7
2.3.3. Siyasal hayat	8
2.3.4. Dil, Din ve Kültür.....	9
2.4. Türkmenistan	10
2.4.1. Nüfus	10
2.4.2. Ekonomik yapı.....	11
2.4.3. Siyasal hayat	12
2.4.4. Dil, Din ve Kültür.....	13
2.5. Özbekistan	13
2.5.1. Nüfus	14
2.5.2. Ekonomik yapı.....	14
2.5.3. Siyasal hayat	15
2.5.4. Dil, Din ve Kültür.....	16
2.6. Kırgızistan	17
2.6.1. Nüfus	17
2.6.2. Ekonomik yapı.....	18
2.6.3. Siyasal hayat	19
2.6.4. Dil, Din ve Kültür.....	20
2.7. Tacikistan	21
2.7.1. Nüfus	21
2.7.2. Ekonomik yapı.....	21
2.7.3. Siyasal hayat	22
2.7.4. Dil, Din ve Kültür.....	23
3. 1990 SONRASI TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA DEVLETLERİYLE OLAN İLİŞKİLERİNDE RUSYA’NIN ETKİSİ	24
3.1. Türkiye Rusya İlişkilerinin Genel Çerçevesi.....	24
3.2. Türkiye’nin Orta Asya Ülkeleri ile İlişkileri	27
3.2.1. Türkiye Kazakistan ilişkilerinin temel dinamikleri	28
3.2.2. Türkiye Kazakistan ilişkilerinde Rusya etkisi	29
3.2.3. Türkiye Türkmenistan ilişkilerinin temel dinamikleri.....	30
3.2.4. Türkiye Türkmenistan ilişkilerinde Rusya faktörü.....	31
3.2.5. Türkiye Özbekistan ilişkilerinin temel dinamikleri.....	32
3.2.6. Türkiye Özbekistan ilişkilerinde Rusya’nın rolü.....	33

3.2.7. Türkiye Kırgızistan ilişkilerinin temel dinamikleri	34
3.2.8. Türkiye Kırgızistan ilişkilerinde Rusya'nın önemi	35
3.2.9. Türkiye Tacikistan ilişkilerinin temel dinamikleri	36
3.2.10. Türkiye Tacikistan ilişkilerinde Rusya.....	37
3.3. Rusya'nın Orta Asya Ülkeleri ile İlişkileri ve Orta Asya Politikaları.....	37
3.3.1. Asimilasyon politikaları	40
3.3.2. Orta Asya devletleri ve Eksklav sorunları.....	41
3.3.3. Bölge ülkelerine yönelik ekonomik stratejiler	42
3.3.4. Sosyo-kültürel ve siyasi yapıya müdahaleler	43
3.3.5. Değişen dünya ile birlikte yeni ilişkiler geliştirme.....	44
4. SONUÇ VE ÖNERİLER	46
5. KAYNAKLAR.....	49
ÖZGEÇMİŞ	

TABLO LİSTESİ

Tablo 3.1. Türkiye-Rusya Dış Ticareti (Bin Dolar).....	26
---	----

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	:Avrupa Birliği
ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
AEB	:Avrasya Ekonomik Birliği
AGİT	:Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
BDT	:Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	:Birleşmiş Milletler
EEC	:Avrupa Ekonomik Topluluğu
EPCA	:Avrupa Petrokimya Derneği
GSYH	:Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GUAM	:Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü
İİT	:İslam İşbirliği Teşkilatı
İİÖ	:İslam İşbirliği Örgütü
İKT	:İslam Konferansı Teşkilatı
IMF	:Uluslararası Para Fonu
KGAÖ	:Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü
SSCB	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
ŞİÖ	:Şanghay İşbirliği Örgütü
THE WORLD BANK	:Dünya Bankası
TÜRKSOY	:Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı
UNESCO	:Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
WHO	:Dünya Sağlık Örgütü
WTO	:Dünya Ticaret Örgütü

ÖZET

Orta Asya özellikle 18.yüzyıldan itibaren büyük devletlerin ilgi alanına girmeye başlamıştır. Bunun en önemli nedeni bölgenin yer altı kaynakları bakımından çok zengin olmasıdır. Bu bölge özellikle 18.yüzyıldan itibaren Rus ve Çin işgallerine maruz kalmıştır. 19.yüzyılın başlarında İngiltere ve Çarlık Rusya arasında yapılan müzakereler neticesinde bu bölge Rusların hâkimiyetine bırakılmıştır. Uzun yıllar Sovyet hâkimiyetinde kalan Orta Asya devletleri, 1991 yılında SSCB'nin dağılması ile beraber bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Bağımsızlıklarını kazanmaları sonrası, bu devletleri ilk tanıyan, ilk elçilikler açan, ilk üst düzey ziyaretler gerçekleştiren, ilk ekonomik ve sosyal- kültürel konularda destek veren devlet Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Ancak bu yoğun ilişki süreci Rusya da Vladimir Putin'in devlet başkanlığıyla birlikte gerilemeye başlamış hatta bazı devletlerle durma noktasına gelmiştir. Rusya; Türkiye ile olan ezeli rekabetinde Orta Asya devletlerini her koşulda kendi yanına çekmeye zorlamıştır. Orta Asya devletleri bu durumdan her ne kadar memnun olmasa da ekonomik ve diğer çeşitli nedenlerden dolayı Rusya'yı Türkiye'ye tercih etmeye mecbur bırakılmışlardır. Fakat değişen dünya ile beraber Orta Asya devletleri de eskiden olduğu gibi Rusya'ya bağımlı kalmamak için Batı, Çin, ABD, Türkiye ve daha birçok dünya devletleri ile iletişim kurmaya, yakınlaşmaya ve işbirliği kurmaya çalışmaktadırlar.

Bu tez çalışmasıyla, ana hatlarıyla Orta Asya devletleri hakkında bilgiler verilmiş, ekonomik, sosyo- kültürel yapısı, iç ve dış sorunları, yer altı, yer üstü zenginlikleri ve bağımsızlık sonrası mücadeleleri incelenmiştir. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Orta Asya ülkelerinin kuruluş süreçleri ve uluslararası arenadaki durumu üzerinde durulmuş, özellikle 1990 sonrası Türkiye'nin Orta Asya devletleri ile olan ilişkilerinde Rusya'nın etkisinin ne denli olduğu araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya devletleri, SSCB, Rusya, Türkiye, Orta Asya Türkiye ilişkileri.

ABSTRACT

Central Asia, especially since the 18th century, has begun to be of interest to the great states. The most important reason for this is that the region is very rich in terms of underground resources. This region has been exposed to Russian and Chinese invasions especially since the 18th century. As a result of the negotiations between England and Tsarist Russia at the beginning of the 19th century, this region was left under the rule of the Russians. Central Asian States, which remained under Soviet domination for many years, gained their independence in 1991 with the dissolution of the USSR. After gaining their independence, the Republic of Turkey was the first state to recognize these states, to open the first embassies, to make the first high-level visits, and to support them in economic and social-cultural matters. However, this intense relationship process started to decline with the presidency of Vladimir Putin in Russia and even came to a standstill with some states. Russia; in its eternal rivalry with Turkey, it forced the Central Asian States to take its side under all circumstances. Although the Central Asian States were not satisfied with this situation, they were compelled to prefer Russia to Turkey due to economic and various other reasons. However, with the changing world, Central Asian States are trying to communicate, get closer and cooperate with the West, China, USA, Turkey and many other world states in order not to be dependent on Russia as in the past.

In this thesis, information about the Central Asian States was given, and its economic, socio-cultural structure, internal and external problems, underground and above ground riches and post-independence struggles were examined. With the disintegration of the USSR, the establishment processes of the Central Asian countries and their situation in the international arena were emphasized, and the effect of Russia on Turkey's relations with the Central Asian states, especially after 1990, was investigated.

Key words: Central Asian states, USSR, Russia, Turkey, Central Asia Turkey Relations.

1. GİRİŞ

1991 senesinde SSCB'nin dağılması neticesinde bünyesindeki halklar bağımsızlıklarını ilan ederek devletlerini kurmuşlardır. Özellikle Orta Asya devletlerinin bağımsızlığına kavuşması Türkiye Cumhuriyeti tarafından son derece memnuniyetle karşılanmıştır. Yüzyıllardır Rusların işgali altında bulunan bu bölgede sorunlar ve sıkıntılar yıllar geçtikçe çoğalmış ve içinden çıkılmaz bir hal almıştır. 1800'lü yıllarla başlayıp süregelen işgal girişimleri 1900'lü yıllarda resmiyet kazanmış ve Orta Asya resmen işgal edilerek Çarlık Rusya'ya bağlanmıştır. Daha sonra Çarlık Rusya'nın yıkılması ve yerine SSCB'nin kurulmasıyla bu topraklar için pek değişen bir şey olmamıştır. Bu bölgede yaşayan halklar asimile edilmeye çalışılmış, dinlerinden, dillerinden, yaşam tarzlarından, topraklarından, kültürlerinden koparılmaya çalışılmış ve bu süreç yüzyıllarca sürmüştür. Bu yıllar içerisinde Orta Asya benliğinden koparılmak istenmiş, ekonomisi talan edilmiş ve halkın asimile edilmesi için her yol denenmiştir. Orta Asya; bütün bu olumsuzluklara rağmen benlik mücadelesi vermiş ve dil, din, kültür, sosyal yaşam ve daha birçok alanda benliğini koruyarak ileriye taşımak için çok çetin mücadele vermiştir.

Nitekim 1991 senesinde SSCB dağılmış ve Orta Asya devletleri bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. SSCB'nin dağılması ve Orta Asya'nın bağımsızlığını kazanması neticesinde Türkiye, bu devletleri tanıyan, elçilikler açan, üst düzey görüşmeleri yapan ve karşılıklı yatırım ve projeleri masaya yatıran ilk ülke olmuştur. Türkiye ve Rusya, Orta Asya ülkeleri için yüzyıllardır karşı karşıya gelmişlerdir. Türkiye bu bölgenin özgürleşmesi için mücadele verirken, Ruslar bu mücadeleye engel olarak Türkiye'nin karşısında durmuştur. Türkiye'nin özellikle bağımsızlık sonrası Orta Asya devletleri ile olan ilişkilerinin son sürat devam etmesine Rusya karşı çıkmış ve bu ilişkileri bozmak için her yolu denemeye başlamıştır. Bu durum zaman zaman karşılık bulmuş ve Türkiye'nin, Orta Asya devletleri ile olan ilişkileri ülkeler bazında bazen durma noktasına gelmiştir.

Bu çalışmamızın konusu; "1990 sonrası Türkiye'nin Orta Asya devletleriyle olan ilişkilerinde Rusya'nın etkisi"dir. Tezin sorunsalı; Türkiye'nin Orta Asya devletleriyle olan ilişkilerinde Rusya'nın etkisi olup olmadığıdır. Bu amaç doğrultusunda Orta Asya devletlerinin Türkiye ve Rusya ile ilişkileri etraflı bir şekilde irdelenmiştir. Bulgular neticesinde bölgeyi çalışacak araştırmacılara ve literatüre katkılar sağlaması bakımından önem arz etmektedir.

Bu tezimizin birinci bölümünde SSCB'nin dağılma süreci ve Orta Asya devletleri ele alınmıştır. Bir yandan SSCB'nin dağılma süreci incelenmiş, diğer yandan da Orta Asya devletlerinin (Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan) nüfusları, ekonomik yapıları, siyasal hayatları, kültür, dil ve dini inançları incelenmiştir.

İkinci bölümde ise Türkiye'nin Orta Asya devletleriyle ilişkilerinde Rusya etkisi, Türkiye ve Rusya'nın genel çerçevesi, Türkiye'nin Orta Asya devletleri ile ilişkileri ve Orta Asya devletleri ile Türkiye'nin ilişkilerinde Rusya faktörü, asimilasyon politikaları, eksklav sorunları, bölge ülkelerine yönelik ekonomik stratejiler ve değişen dünya ile beraber gelişen yeni ilişkiler ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde, Türkiye'nin Orta Asya ülkeleriyle olan ilişkileri ülke bazında ana hatlarıyla incelenmiş, bu ülkeler ile olan ilişkilerin düzeyi belirlenmeye çalışılmıştır.

Sonuç kısmıyla çalışmaya ilişkin değerlendirme ve bulgulara yer verilmiştir. Türkiye'nin Orta Asya politikası ve politikalara ilişkin dinamiklerin neler olduğu ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu süreçte Rusya'nın bölge devletleriyle olan geçmiş bağlarının ve stratejilerinin, Türkiye ile olan ilişkilerine ne derece etki ettiği açıklanmaya çalışılmıştır.

2. SSCB’NİN DAĞILMA SÜRECİ VE ORTA ASYA DEVLETLERİ

2.1. SSCB’nin Dağılma Dönemi

SSCB’nin dağılma dönemine girmesine neden olan en büyük etken; başa gelen yöneticilerin gelişmeleri iyi analiz edememeleridir. Stalin’in ölümünden sonra başa gelen yöneticiler farkında olmadan dağılma dönemine giden bu süreci hızlandırmışlardır. Dağılma sürecini de içinde barındıran Soğuk Savaş döneminin uzun sürmesi SSCB’nin dağılmasına zemin hazırlamıştır. Uzun bir süreci içine alan Soğuk Savaş dönemi genellikle ABD ve SSCB arasında sürmüştür. Bu dönemi diğer dönemlerden ayıran en temel özellik ise savaş olmadan geçirilmiş olmasıdır. Bu süreç daha çok doğrudan karşılıklı silahlı sıcak bir çatışmaya girmeden başka devletleri ve grupları karşı karşıya getirerek, kendi ideolojik propagandasını yaparak, kendi çıkar ve menfaatlerini gözeterek korku politikalarını oluşturarak ve en önemlisi de büyük çoğunluğu gerginlikle sürdürülmüş olmasıdır (Girgin, 2002). ABD ve Rusya her ne kadar fiilen karşı karşıya gelmemiş olsalar da Kore, Vietnam ve diğer bazı savaşlarda karşı karşıya gelmişler. İkinci Dünya Savaşından sonra meydana gelen boşlukları doldurmak isteyen ABD ve SSCB, yıllarca mücadele içerisinde bulunmuşlardır. Batı yanlısı bir ABD’nin karşısında, Doğu yanlısı bir politika ile kendisine yandaş devletler ve etkili gruplar bularak varlığını ikame ettirmeye ve gücüne güç katmaya çalışan SSCB durmaktadır (Emeklier, 2012). Bu süreçte SSCB sosyalizmi, ABD ise liberalizmi benimsemiş ve yaymaya çalışmıştır. ABD, sosyalizme karşı büyük bir savaş başlatarak bu süreci engellemeye çalışmıştır. Dünya ülkeleri ise ya ABD yanlısı bir politika izlemek zorunda kalmış ya da SSCB yanlısı bir politikaya bağlı kalmaya çalışmışlardır. SSCB’nin kendi içerisinde birden çok milleti barındırması ve çok geniş bir alana hükmetmesi, kendisi açısından ileride çok sıkıntılı süreçleri başlatmıştır. Kendi içerisinde oluşan bu sorunların başında ekonomi ve sosyo-kültürel olayların olduğu apaçıktır. Uzun yıllar boyunca ABD ile mücadele eden SSCB, ekonomik açıdan günden güne çöküşe girmiştir. Kendi içerisinde barındırdığı milletlerin de bu durumu fırsat bilerek ayaklanmaya çalışmaları geç olmamıştır. Bu süreçte SSCB tarafından yıllarca süregelen asimilasyon politikalarında da çözümler meydana gelmiştir. Stalin’in ölümünden sonra başa geçen yöneticiler belli bir süre de olsa SSCB’nin ömrünü uzatmaya çalışmışlardır. Özellikle Mihail Gorbaçov döneminde reform tarzında yenilikçi adımlar atılarak, eski

alışkanlıklar terk edilmeye başlanmıştır. Atılan bu yenilikçi adımlar istenildiği gibi olumlu etkiler bırakmamış, tam tersine çöküşü hızlandırmıştır. Ekonomik olarak bunalımda olan SSCB'nin reformlarla ve yenilikçi adımlarla ayakta kalmaya çalışması uzun sürmemiştir. Mihail Gorbaçov'a karşı sert eleştirilerde bulunan muhalefet, süreci içinden çıkılmaz bir hale sokmuştur. Mihail Gorbaçov'a karşı ayaklanma ve darbe girişimleri başlamıştır. Özellikle Boris Yeltsin tarafından organize bir şekilde yapılan bu müdahaleler sonuç vermeye başlamıştır. Mihail Gorbaçov'un Batı yanlısı bir tutum izlemesi, Doğu bloğunda hoş karşılanmamış ve çözülme sürecini hızlandırmıştır. Nitekim SSCB'nin himayesi altında asimilasyon politikaları ile elde tutulmaya çalışılan milletler bir bir ayaklanmaya gitmiş ve bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardır. Mihail Gorbaçov 25 Aralık 1991 tarihinde görevinden istifa ettiğini açıklamış ve uzun yıllar boyunca ayakta kalan SSCB dağılmıştır (Ünlü, 2019). SSCB'nin dağılması sonucu 15 bağımsız yeni devlet kurulmuştur. Bunların en büyüğü ise Rusya Federasyonudur. Rusya Federasyonu'nun başına da Boris Yeltsin geçmiştir. SSCB'den kopan ve bağımsızlık mücadelesini kazanan devletlerin başında Rusya Federasyonu'yla beraber, Orta Asya, Baltık ülkeleri, Doğu Avrupa ve Güney Kafkasya gelmektedir.

2.Dünya savaşıdan sonra Dünya hâkimiyet mücadelesinde ABD ve SSCB sahneye çıkmıştır. Bununla beraber SSCB'nin Türkiye ile olan ilişkilerinde de ciddi bozulmalar meydana gelmiştir. Türkiye, Soğuk Savaş döneminde Batı Bloğunda yer almış ve ideolojik endişeler nedeniyle SSCB'den olabildiğince uzak durmaya çalışmıştır (Gündoğdu, 2021) Türkiye'nin Batı bloğunda yer alması ve ABD etrafında şekillenen bir siyaset benimsemesi; SSCB'nin ise Doğu bloğunda başı çekmesi neticesinde menfaat çakışmaları meydana gelmiştir. Türkiye ve SSCB arasında çok da iyi gitmeyen ilişkiler daha da gerginleşmeye başlamıştır. Fakat daha çok ABD ve SSCB arasında meydana gelen Soğuk Savaş döneminde ilişkiler belirli bir periyotta gitmiştir. Doğu bloğu ile de arasını bozmamaya çalışan Türkiye, Doğu ve Batı bloğu arasında tampon görevi de görmüştür. SSCB'nin dağılmasıyla iki ülke arasında ilişkiler normalleşmeye başlamış ve Türkiye; Orta Asya devletleri ile ilişkilerini geliştirme fırsatı bulmuştur.

2.2. Orta Asya Devletleri ve Bağımsızlık Mücadeleleri

Orta Asya; genel anlamda Afganistan, Pakistan'ın kuzeyi, Çin'in batısı, Moğolistan ve Rusya'nın bir kısmı ile Kuzeydoğu İran'ı da içine alan bir coğrafi bölgeyi kapsamaktadır. Dar anlamda ise Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan'dır. Asya'nın orta kesiminde kalan, okyanuslardan uzak iç kesimi Orta Asya olarak adlandırılmıştır. Orta Asya, Kaşgar ve Semerkant gibi tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan kentleriyle tarihler boyunca ticaretin odak noktası haline gelmiştir. Hun İmparatorluğu, Moğol İmparatorluğu gibi büyük tarihsel imparatorlukların ve birçok devletin kurulduğu yerdir. Yer altı ve yer üstü zenginlikleri bakımından oldukça zengin durumda olan Orta Asya; gerek Orta Doğuya yakın olması, gerekse Avrupa ile Asya arasındaki stratejik konumundan dolayı her zaman için büyük devletlerin ve bölgesel güçlerin ilgisini çekmeyi başarmıştır (Oran, 2001).

Orta Asya tarih boyunca Çin ve Rus işgallerine birçok defa maruz kalmış ve egemenlik hakları elinden alınmıştır. Çarlık Rusya ve SSCB döneminde işgaller ve savaşlarla Ruslar tarafından işgal edilen Orta Asya; yıllarca süregelen baskılardan kurtulmanın yolunu bir türlü bulamamıştır. Orta Asya devletleri ve diğer halklar; Rusların asimilasyon politikaları ile dillerinin ve kültürlerinin yok edilmesini izlemek zorunda bırakılmışlardır. Asimilasyon politikalarının tavan yaptığı o dönemlerde, kendi kültürlerini ve dillerini korumak isteyen milletlerin başına gelmeyen kalmamıştır. Ya zindanlarda işkence edilerek öldürülmüşler, ya meydanlarda herkesin gözü önünde öldürülmüşler ya da çeşitli işkencelere ve katliamlara maruz bırakılmışlardır (Hosking, 2015).

1980'lerden sonra Sovyet Rusya'da ekonomik krizin büyümesiyle siyasi kriz başlamış ve merkezi yönetim güç kaybına uğramıştır. Bunun aksine Sovyet Rusya'nın bünyesinde bulunan Cumhuriyetlerin yönetimi de güçlenmeye başlamıştır. Merkezi yönetimin güç kullanması sonucunda etnik sorunlar yaşanmaya başlanmıştır. Mihail Gorbaçov etnik çatışmaları silah kullanılarak bastırılmaya çalışması halkın milliyetçilik duygularını güçlendirmiştir. Bu bağlamda Kazakistan'da halk meydanlara dökülmüş ve o güne dek görülmemiş büyük mitingler düzenlemiştir. Bu gelişmeler Sovyetler birliği tarihinde merkezi yönetime karşı yapılan ilk büyük çaplı eylemler olarak tarihe geçmiştir. Bu durum SSCB'nin bünyesinde bulunan diğer Cumhuriyetlerdeki halk hareketlerinin başlamasını tetiklemiş ve SSCB'nin dağılmasında önemli rol oynamıştır (Şadıhanov,

2006). 1991 yılında SSCB dağılmış, Orta Asya ve diğer milletler bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Meşakkatli yıllardan sonra özgürlüklerine kavuşan Orta Asya devletleri; ekonomi, sosyo-kültürel, dil, din, siyaset ve daha birçok alanda geri kalmışlığın verdiği dezavantajlarla mücadele etmek zorunda kalmışlar.

2.3. Kazakistan

Kazakistan 16 Aralık 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Kazakistan; Avrasya kıtasının merkezinde bulunmaktadır. Kuzeyinde Rusya, Güneyinde Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve doğusunda Çin bulunmaktadır. Hem Hazar Denizine hem de Aral Gölü'ne kıyısı bulunmaktadır. Orta Asya devlerinde en son bağımsızlığını ilan eden devlet Kazakistan olmuştur. Orta Asya devletleri arasında en büyük yüz ölçüme sahip, aynı zamanda da en gelişmiş ve en zengin ülke konumundadır. Diğer Orta Asya devletlerine nazaran daha heterojen bir yapıya sahiptir.

2.3.1. Nüfus

Kazakistan'da 1989 yılında yapılan nüfus sayımında, Kazakistan nüfusu 16 milyonun üzerindedir. Toplam nüfusun içinde Kazakların oranı %39,69, Rusların oranı %37,82, Almanların oranı %5,82 iken %5,44 ile Ukraynalılar gelmektedir. Diğer geriye kalan %11,23'lük nüfus ise Özbek, Tatar, Uygur, Belarus ve Koreli halklarından oluşmaktadır (Kapan ve Şavlı, 2022). 1989 nüfus sayımına göre Kazakistan kendi ülkesinde azınlık duruma düşmüştür. Rusya dışında yaşamakta olan Rus nüfusunun en çok olduğu ülke Kazakistan'dır. Bunun en büyük sebebi ise Çarlık Rusya ve SSCB döneminde bu bölgeye Rus nüfusunun bilinçli bir şekilde yerleştirilmiş olmasıdır. Etnik azınlık ve milliyetçilikle yapılan bu tür organizeli nüfus yerleştirme yöntemi ile amaçlanan gaye; nüfus sayımı ile gün yüzüne çıkarılmıştır. Bağımsızlıktan sonra durumun farkında olan ilk seçilmiş başkanı Nursultan Nazarbayev duruma müdahil olmak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Ülkesinin Ruslara bağlanma riskini de göz önünde bulunduran Nazarbayev; ilk başkentleri olan Almatı şehrinden başkenti taşıyarak ulusal bütünlüğü sağlamak adına Rusların yoğunlukta olduğu Astana'yı başkent yapmıştır. Kendi ülkesinde azınlık durumuna düşen Kazakistan, Moğolistan ve diğer ülkelerde yaşamak zorunda bırakılan ya

da yaşamakta olan vatandaşlarını çağırarak, nüfus olarak ülkesinde üstün gelmeye çalışmıştır. Bu çağrılara kulak veren Kazaklar da ülkelerine dönmeye başlamışlardır. Bağımsızlıktan sonra burada yaşamak zorunda kalan Ruslar ise bölgeyi yavaş yavaş terk etmeye başlamışlardır.

Kazakistan nüfusu 1989 yılında 16 milyonun üzerindeyken, 2019 nüfus verilerine göre 18,4 milyonu geçmiştir. Toplam nüfus içerisinde Kazakların oranı %63, Rusların oranı %24, Ukraynalıların oranı %2,1, Uygurların Oranı %1,4, Tatarların oranı %1,3, Almanların oranı %1,1 iken %7.1'lik oran ise diğer etnik gruplardan oluşmaktadır (www.mfa.gov.tr). 1989 nüfus sayımına göre toplam nüfus içerisinde Rusların oranı %37,82 iken, 2019 nüfus verilerine göre bu oran %24'lere kadar azalış göstermiştir. Ülkede Rus nüfusun azalması, Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasından uzun bir süre sonra olabilmektedir.

2.3.2. Ekonomik yapı

Kazakistan, zengin petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olup bunları en iyi değerlendiren Orta Asya'nın en büyük ülkesidir (Sakınç, 2005). Ayrıca demir, bakır, uranyum, altın, gümüş, krom, kömür ve daha birçok alanda iyi bir konumda yer almaktadır. Tarihi İpek Yolu ve Baharat Yolunun Kazakistan'dan geçmesi, burayı tarih boyunca cazibe merkezi durumuna getirmeyi başarmıştır. Ayrıca Asya ve Avrupa arasında köprü görevi de görmektedir. Bundan dolayı ekonomisi her zaman canlılığını korumuştur. Bunun yanı sıra yüzölçümünün geniş ve verimli olmasından kaynaklı tarım ve hayvancılıkta da ileri gitmişlerdir. Tarıma dayalı ekonominin gözle görülür bir şekilde varlığını hissettirdiği görülmüştür. Bunların başında buğday, arpa, hububat, pirinç, pamuk ve tütün gelmektedir. Büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği de önemli gelirler arasında yer almaktadır.

Kazakistan; petrol ve doğal gazla beraber diğer önemli ihracat malzemelerini Rusya üzerinden Batılı devletlere ulaştırmak zorunda kaldığı için ekonomide yüzde 45'lere yakın bir oranla Rusya'ya bağımlı kalmıştır. Bunun farkında olan devlet başkanı Nazarbayev; ekonomiyi Rusya'nın tekelinden kurtarmayı birinci öncelikleri arasına koymuştur. Batılı devletlerle olan ithalat ve ihracatını aynı zamanda Türkiye, İran, Çin ve diğer komşularla olan ekonomik faaliyetlerini çeşitlendirerek Rusya'ya bağımlı olma oranını %45'lerden

%20'lere kadar geriletmiştir. Nazarbayev'in ikili ilişkilerde çok yönlü bir politika benimsemesi ve bunu devletlerarasında başarılı bir şekilde sürdürmesi; Kazakistan'ı Orta Asya'nın göz bebeği durumuna getirmiştir.

1991 yılında bağımsızlığına kavuşan Kazakistan, günümüze kadar ekonomi ve siyasi alanda diğer Orta Asya devletlerine nazaran büyük bir sıçrama yaşamıştır. Ayrıca GSYH da Türkiye'yi de geride bırakarak Türk devletleri arasında birinci sıraya yükselmiştir. Kazakistan 21.yüzyılın parlayan en dinamik 25 ülkesi arasında gösterilmiş ve bu alanda 3.sırada yer almıştır (Şahin ve Özçalık, 2014). Kazakistan aralarında birçok ünlü markanın bulunduğu, dünyaca tanınan şirketlerin birçoğuyla hammadde ve işleme alanlarında aktif olarak diyalog sürdürmektedir. (Sandıklı ve ark., 2006). Kazakistan, ulusal ve uluslararası birçok örgütte aktif rol almış ve bunu başarılı bir şekilde sürdürmeye devam etmektedir. Bunlardan bazıları BDT, ŞİÖ, KGAÖ, EEC, EPCA, BM, AGİT, İKT ve WTO' dur. Bunun yansımaları da ülkeye ciddi bir ekonomik ve siyasi başarı olarak geri dönmüştür.

2.3.3. Siyasal hayat

Kazakistan; başkanlık sistemiyle yönetilen, üniter, laik, demokrat ve sosyal bir hukuk devletidir. Başkent önceleri Almatı iken daha sonra Rus nüfusundan dolayı Astana başkent olarak kabul edilmiştir. 2019 yılında anayasal bir değişiklikle başkent olan Astana'nın ismi Nur-Sultan olarak değiştirilmiştir. Cumhuriyet ile yönetilen Kazakistan'ın ilk Cumhurbaşkanı olan Nursultan Nazarbayev, ülkeye 1991 yılından 2019 yılına kadar başkanlık etmiştir. Kazakistan Anayasası 1993 yılında kabul edilmiştir. İki kanatlı bir meclisi bulunmaktadır. Bunlar; senato ve meclis olarak birbirinden ayrılmıştır. Senato'nun 47 üyesi bulunurken, meclisin ise milletvekillerinden oluşan 107 üyesi vardır. Senato seçimleri 6 yılda bir yapılırken, milletvekili seçimleri 5 yılda bir yapılmaktadır (Şahin ve Özçalık, 2014). Kazakistan 14 idari bölümden oluşmaktadır. Almatı ve Astana bölgeleri bunların dışında tutulmuş ve bu iki bölge devlet statüsüne alınmıştır. Cumhurbaşkanı yürütmenin başı ve görev süresi yapılan bir anayasa değişikliği ile 7 yıldan 5 yıla indirilmiştir. 2012 yılında ilk defa meclise yüzde 7 barajını aşan 3 parti girebilmiştir. Bu da parlamenter demokrasi açısından önemli dönüm noktalarından birini oluşturmuştur (Çalışkan, 2018). Cumhurbaşkanı Nazarbayev 2019 yılında istifa etmiş ve onun yerine

Kasım Cömert Tokayev seçilmiştir. Kasım Cömert gelir gelmez bir dizi reformu hayata geçirerek demokratikleşmenin önünü açan gelişmelere izin vermiştir.

2.3.4. Dil, Din ve Kültür

Kazakistan diğer Orta Asya devletlerine nazaran dil, din ve kültür açısından daha farklı bir pozisyonadadır. Çarlık Rusya ve SSCB döneminde bilinçli bir şekilde özellikle bu bölgeye Rus nüfusunun yerleştirildiğini söyleyebiliriz. Bu dönemlerde Orta Asya devletlerinde dil, din ve kültür alanlarında ciddi bozulmalar meydana gelmiştir. Nikita Kruşçev, Leonid Brejnev ve son dönemlerde Mihail Gorbaçov yönetimindeki SSCB’de farklı milletlere karşı bir yumuşa meydana gelmişse de, maalesef tam anlamıyla bu sürdürülememiştir. Asırlardır Orta Asya milletlerini özellikle dil merkezli parçalara ayırmak Rusların en temel politikalarını oluşturmuştur. Bu durum Kazakistan’da üst seviyede hissedilmiştir. Bağımsızlığın ilk yıllarında ve daha sonrasında yapılan nüfus sayımlarında Rus ve diğer Batılı devletlerin nüfusu, Kazakistan’ın nüfusundan fazla çıkmıştır. Bundan dolayı dil, din ve kültür birliğini kurmak ve bunu sürdürmek epey zorlaşmıştır. Halkın yarısından fazlası Rusça konuşan Kazakistan’da; Kazak dili resmi devlet dili olarak kabul edilmiş ve bu arada Rus diline de resmi dil statüsü verilmiştir. Devlet dairelerinde Kazakça kullanan Kazakistan, yerelde ise yüzde 45’lere yakın Rus dilini konuşmaktadır. Cumhurbaşkanı Nazarbayev dil konusunu yıllara yayarak çözmeye çalışmıştır. Dil konusunda çeşitli yasa ve yönetmeliklerle yıllar içerisinde Kazakça yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Batı ile paralel gitmek isteyen Kazakistan 2017 yılında Latin alfabesine geçiş yapmıştır. Geçişin geç olmasının en büyük nedeni ise nüfusun yarısına yakınının Rus dilini konuşuyor olmasındandır.

Kazakistan; 130’dan fazla etnik gruba ve 40’tan fazla dini geleneğe ev sahipliği yapmakta ve bundan dolayı UNESCO tarafından barış şehri olarak kabul edilmektedir (Uşak, 2010). Nüfusunun % 70’i Müslüman olan ülkede ayrıca Hristiyan, Ortodoks, Budist, Ateist ve diğer dinler olmak üzere büyük bir çeşitliliği içinde barındıran Kazakistan; dini konularda hoşgörüyü esas alarak bu durumu kontrol altına almayı başaramıştır. Yüzyıllar boyunca beraber yaşamak zorunda kalan ya da yaşamak isteyen din bütünlüklü imparatorluklar ve devletler bu topraklara armağan olarak büyük yapıtlar bırakmışlardır. Bu durum aynı zamanda bir bütün olarak kültürel farklılıkları da içinde

barındırmış ve süregelen bu farklılık ve çeşitlilik iyi bir şekilde yoğrularak hoşgörü esas alınmıştır. Oldukça gelişmiş bir kültüre sahip olan Kazakistan, edebiyattan sanata, bilimden felsefeye birçok alana öncülük etmektedir. Kazakistan, yılların biriktirdiği bu yapıtları ve eserleri iyi değerlendirerek birlikte yaşamak adına dünya ülkelerine örnek davranışlar sergilemişlerdir. Bütün bu dil, din ve kültür alanında yaşanan farklılıkları bir arada özgür ve demokratik bir şekilde yaşayan ender ülkelerden biri olmayı başaramıştır. Şüphesiz ki bağımsızlığından sonra bu çeşitliliği avantaja çeviren Nazarbayev'in rolü büyük bir öneme sahiptir.

2.4. Türkmenistan

Türkmenistan 27 Ekim 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir. Diğer Orta Asya ülkelerine nazaran daha homojen bir yapıya sahiptir. Batısında Hazar Denizi, kuzeyinde Kazakistan, kuzeydoğusunda Özbekistan, güneyinde İran ve güneydoğusunda ise Afganistan bulunmaktadır.

2.4.1. Nüfus

Türkmenistan da 1989 yılında yapılan nüfus sayımında 3.522.717 milyon nüfusun içinde Türkmenlerin oranı %72, Rusların oranı % 9,5, Özbeklerin oranı %9 iken geriye kalan %9,5'lik bir oranda diğer etnik gruplardan oluşmaktadır (Kapan ve Şavlı, 2022).

2019 nüfus verilerine göre ise Türkmenistan nüfusu 5,4 milyon civarındadır. Toplam nüfus içinde Türkmenlerin oranı %85, Özbeklerin oranı %5, Rusların oranı %4 ve %6'lık oranda diğer etnik gruplardan oluşmaktadır (www.mfa.gov.tr). Türkmenistan, Orta Asya ülkeleri içinde 1989 yılı nüfus sayımına göre nüfusu en az olan ülke konumundadır. 2019 yılı nüfus verilerine göre ise ülkede nüfus artmıştır. Fakat ülkede uygulanan sıkı nüfus politikasının dışarıya yansımalarının engellenmiş olmasından kaynaklı nüfus tam olarak bilinmemektedir.

2.4.2. Ekonomik yapı

Türkmenistan, bağımsızlığının ilk yıllarında özellikle ekonomi alanında parmak ile gösterilen ülkelerin başında gelmektedir. İlk devlet başkanı Saparmurat Niyazov; ülkede bağımsızlıktan hemen sonra deklare ettiği politika programı çerçevesinde halkın kullandığı su, doğal gaz ve elektriğin ücretsiz dağıtılacağını ifade etmiş ve bunu yasa ile düzenlemiştir. Böyle bir karar almasının sebebi ise ülkede yeterli miktarda enerji kaynağının, ülke için yeterli olacağını düşünmesidir. Saparmurat Niyazov'un bu konuda haklılığını ortaya koyan temel irade ise ülkenin doğal gaz rezervleri bakımından dünyada 4. sırada geliyor olmasıdır. Ayrıca petrol ürünleri de oldukça zengindir. Ancak beklentinin tam aksine Türkmenistan bu büyük rezervlerinin zenginliğine rağmen dünyada doğal gaz üretiminde ilk 10 ülke arasına bile girememiştir (BP Statistical Review Of World Energy, 2016). Bunun en önemli sebebi ise hem bunu işlemekte ve çıkarmakta yaşanan sorun, hem de bunu dağıtacak altyapı ağının olmamasıdır. Alt yapının olmaması ise ülkeyi Rusya'ya bağımlı hale getirmeye neden olmuştur.

Rusya; bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren Türkmenistan'ı kendine rakip görmüş ve alt yapı ağı ile ülkeyi kendisine mahkûm etmeye çalışmıştır. Nitekim bu konuda haklı çıkan Rusya; doğal gazı kendi belirlediği rakamlardan alıp ihraç etmiştir. Çok cüzi fiyatlamaların yapıldığı anlaşmalarla alınan Türkmen gazı; Türkmenistan'dan daha çok Rusya'yı zenginleştirmiştir. Ayrıca petrol ürünleri bakımından da epey bir zenginlikte olan ülkenin kaderi zenginlik yerine fakirliğe mahkûm edilmiştir. Ülkenin dış ticaretinin büyük çoğunluğunu oluşturan doğal gaz ve petrol ülkeyi zaman zaman dezavantajlı duruma düşürmüştür. Ülkede ayrıca pamuk üretimi de önemli gelirler arasındadır.

Saparmurat Niyazov'un 2006 yılında ölmesi ile beraber yerine devlet başkanı seçilen Kurbankulu Berdimuhamedov döneminde ise Rusya'ya bağımlılığın en aza indirilmesi için çeşitli yollar denenmiş ve başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Rusya'ya olan bağımlılığı azaltmak için Çin, İran, Azerbaycan, Hindistan, Türkiye ve daha birçok ülke ile Türkmenistan lehine imzalanan doğal gaz anlaşmaları gelmektedir. Özellikle Çin'in artan nüfusuna paralel olarak enerji ihtiyacının yükselmesine çare olarak Türkmen gazının buralara taşınması, hem Çin hem de Türkmenistan açısından olumlu sonuçlara vesile olmuştur. Çin ve Türkmenistan arasında kısa sürede sırayla olmak üzere üç doğal gaz

hattının yapımı tamamlanmıştır. Kurbankulu Berdimuhammedov döneminde atılan bu adımların daha cesurca olduğu kabul edilmektedir.

Türkiye ile 1999 yılında 30 yıllık doğal gaz anlaşması imzalanmıştır. Türkmenistan; Hazar Denizi'nin altından geçecek boru hatları ile önce Azerbaycan sonra Türkiye üzerinden gazını Avrupa'ya ulaştırmak için çeşitli girişimlerde bulunarak çalışmalar yapmıştır. Fakat Rusya ve İran, Hazar Denizi statüsünün netlik kazanmamasından dolayı doğal gaz boru hattının döşenmesine izin vermemişler (Dikbaşı, 2001). Bütün bu gelişmeler ışığında atılan bu cesur adımlar da ülkeyi istenilen refah düzeyine ulaştırılamamıştır. Bundan dolayıdır ki Kurbankulu Berdimuhammedov; ülkenin bağımsızlığından beri ücretsiz olan su, doğal gaz ve elektriğin ücretli hale getirildiğini açıklamak zorunda kalmıştır. Ekonomisini ayakta tutmaya çalışan Türkmenistan, farklı ülke ve büyük firmalar ile doğal gaz alanında anlaşmalar yapmayı sürdürmektedir. Nitekim büyük doğal gaz rezervlerinin yanı sıra devasa boyutlara ulaşan yeni petrol rezervleri de bulunmuştur.

2.4.3. Siyasal hayat

Aşkabat Türkmenistan'ın en büyük şehri ve başkentidir. İlk devlet başkanı Saparmurat Niyazov'dur. Meclis 125 sandalyeli ve üyeleri 5 yıllığına halk tarafından seçilmektedir. Yönetim şekli cumhuriyet olmasına rağmen bu pratikte pek yaşanmamıştır. Saparmurat Niyazov daha çok monarşi şeklinde ülkeyi yönetmiştir. Niyazov'un 2006 yılında ölmesiyle yerine Kurbankulu Berdimuhammedov geçmiştir. Kurbankulu Berdimuhammedov için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. Daha çok demokrasi ve adalet taraftarı olmasına rağmen ülkeyi tam olarak cumhuriyet şeklinde yönetilebilmiş değildir. 2008 yılında yapılan anayasa değişikliği ile çok partili hayata geçişin önünü açmıştır. Fakat tek partili hayat devam ettirilmiştir (Yılmaz, 2010). Türkmenistan; Kırgızistan'la beraber Orta Asya cumhuriyetleri içinde kendi para birimini tedavüle çıkaran ülkedir. 1993 yılında para birimi olan Manat'ı kullanmaya başlamıştır (Gömeç, 1999).

Saparmurat Niyazov ülkenin bağımsızlığından sonra Rusya'dan uzak kalmaya çalışmış, hatta 1995 yılında BM tarafından ülkeye tarafsızlık statüsü verilmiştir. Türkmenistan tarafsızlık statüsü sebebiyle güvenlik ve askeri nitelikteki ittifaklara

katılamamakta, ülkesinde yabancı asker barındırmamakta ve Rusya'nın yayılmacı politikalarına karşı her zaman mesafeli kalmaktadır (Erol, 2001). Rusya'dan uzak durmak, pek olumlu sonuçlara yol açmamıştır. Nitekim bu durum karşısında Rusya boş durmamış ve ülkenin doğal gazı için gerekli olan alt yapının olmamasından dolayı kendisinin belirlediği fiyatlandırmaları yaparak ülkeyi adeta sömürmeye başlamıştır. Bunlara rağmen Kurbankulu Bedirmuhammedov ile daha cesur adımlarla ülke kalkınmaya çalışılmıştır. Ayrıca ülke birçok uluslararası örgüte de üyedir. Bunlardan bazıları BM, IMF, AGİT, TÜRKSOY ve İİÖ'dür.

2.4.4. Dil, Din ve Kültür

Türkmenistan diğer Orta Asya ülkelerine nazaran daha katı anlayışla dil, din ve kültür alanlarına hükmetmektedir. Bağımsızlığından sonra dil konusunda gerekli adımlar atılmış ve Türkmence devlet dili olarak kabul edilmiştir. Devlet yönetiminde uygulanan sıkı bir politika ile ülkede Türkmen dili hâkim kılınmıştır. Ülkenin % 75'inin Türkmence konuştuğu ve geri kalan kısmının da daha çok Rusça ve Özbekçe konuştuğu bilinmektedir. Rus nüfusu diğer Orta Asya ülkelerine nazaran Türkmenistan'da azdır. Bunun sebebi ülkenin bağımsızlıktan sonra yoğun göç vermesi ve uygulanan sıkı dil ve din politikalarıdır. Din konusunda da dil benzeri sıkı bir politika ile özgürlükler kısıtlanmıştır.

Türkmenistan'da nüfusun %85'i Müslümanlardan oluşmaktadır. Geri kalan %15'lik kesim ise diğer dinlere orantılı bir şekilde dağılmıştır. Saparmurat Niyazov kendisinin belirlediği politikalarla İslam dinini yaymaya çalışmış ve daha çok tek tip insan modeli üzerinde durmuştur. Dil ve din konusunda özgürlüklerin kısıtlanmasından dolayı kültür de negatif yönde etkilenmiştir. Ülkede uygulanan baskıcı politikalar nedeniyle dil ve din bütünlüklü bir kültür kaynaşmasından bahsetmek mümkün değildir. Nitekim kendi iç dinamikleri açısından zenginlikleri de içerisinde barındıran Türkmenistan; spora oldukça önem vermektedir. Ayrıca Türkmen mutfağı da adından sıkça söz ettirmiştir.

2.5. Özbekistan

Özbekistan 1 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir. Orta Asya'nın önemli devletlerinden biridir. Kuzey ve kuzeybatısında Kazakistan, doğu ve

güneydoğusunda Kırgızistan ve Tacikistan, güneybatısında Türkmenistan, güneyinde ise Afganistan yer almaktadır.

2.5.1. Nüfus

Özbekistan, Orta Asya'nın en kalabalık ülkesidir. 1989 yılında yapılan nüfus sayımında 19.810.077 milyon nüfusun içinde Özbeklerin oranı % 71,4, Rusların oranı %8,4, Taciklerin oranı %4,7, Kazakların oranı %4,1, Tatarların oranı %3,4, Karakalpakların oranı %2,1 iken geriye kalan %5,9'luk oran diğer etnik gruplardan oluşmaktadır (Kapan ve Şavlı, 2022).

2019 nüfus verilerine göre 33,2 milyona ulaşan nüfusun içinde Özbeklerin oranı %84, Taciklerin oranı %5, Kazakların oranı %5, Rusların oranı %2,5, Karakalpakların oranı %2,5 ve %1'lik oranda diğer etnik gruplardan oluşmaktadır (www.mfa.gov.tr). Bağımsızlığından sonra sürekli olarak nüfusu yükselmiştir. 1989 yılında yapılan nüfus sayımına göre Türkmenistan'dan sonra Orta Asya ülkeleri içerisinde nüfus olarak en çok kendi vatandaşının yaşadığı ülke Özbekistan olmuştur.

Özbekistan'ın ekonomisi daha çok tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Sanayi de buna paralel olarak gelişmektedir. Özbekistan'ın tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan Buhara, Hive ve Semerkant gibi şehirleri, ticaret ve ekonomi alanında yüzyıllardır Orta Asya'da hâkimiyet kurmalarına olanak vermiştir. Özellikle su kaynaklarının iyi olmasından dolayı ekonomisi tarım üzerine gelişmiştir. Fergana Vadisinde bulunan verimli tarım alanları, ülkeyi ekonomik açıdan rahatlatmıştır. Öyle ki dünya pamuk üretiminde ilk 3'e girmektedir. Hayvancılık alanında da epey bir gelire sahip olmaktadır. Bunlara paralel olarak sanayi de ülkede gittikçe gelişmeye başlamıştır. Özbekistan, tarım ve sanayi ülkesi olma yolunda emin adımlarla gelişmektedir (Çeçen, 2007).

Özbekistan, doğal gaz ve petrol rezervleri bakımından Kazakistan ve Türkmenistan'a göre geride kalan bir ülkedir. Fakat son yıllarda yapılan araştırmalarda ülkede doğal gaz, petrol ve altın rezervleri de önemli bir paya sahip olmaya başlamıştır. Ayrıca uranyum, bakır, alüminyum, demir, çinko, gümüş ve daha birçok yer altı zenginliğine sahip olup, bunu ithalata çevirmeyi başarabilmiştir. Ekonomi alanında gösterilen çok yönlü politikada devlet başkanı olan İslam Kerimov'un etkisinin çok yüksek olduğu bilinmektedir. Kerimov, Rusya'dan uzak durmaya ve Batılı devletlerle

yakınlaşmaya odaklanmıştır. Ülkesini Rusya tekelinden kurtarmak için çeşitli Batılı devletler ile ekonomi ve siyasi anlaşmalar yapmıştır. Nitekim Rus karşıtı olan GUAM (Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü) örgütüne katılarak bunu perçinleştirmiştir. Fakat 2006 yılında patlak veren Andican ayaklanması bu birlikteliği sonlandırmıştır. Son yıllarda su kaynaklarının tükenmesi ve kuraklığın yaşanması, ekonomi açısından birçok ülke gibi zor duruma girmesine neden olmuştur (Tosunoğlu, 2007). Buna rağmen ülke gelişmeye devam etmekte ve birçok ülke ile ithalat ve ihracat yapmaktadır.

Orta Asya'da ekonomi alanında Özbekistan'a rakip olarak sadece Kazakistan kalmıştır. Kazakistan ile her zaman Orta Asya liderliği için rekabete girmiştir. Bundan dolayıdır ki ülke ekonomik olarak gelişmeye devam etmek istemektedir. Ekonomi ve siyasi olarak birçok ulusal ve uluslararası örgütlere üye olmuş, bunların başında BM, ŞİÖ, BDT, AGİT, IMF, İİT, ve The World Bank gelmektedir.

2.5.2. Siyasal hayat

Taşkent Özbekistan'ın en büyük şehri ve başkentidir. Yönetim şekli Cumhuriyet olmasına rağmen ülkede başkanlık sistemi mevcuttur. İlk devlet başkanı İslam Kerimov'dur. Özbekistan 12 İl, 1 Özerk Cumhuriyet (Karakalpakistan) ve 1 bağımsız şehirden (Taşkent) oluşmaktadır. Ülke bağımsızlıktan sonra BDT ülkeleri başta olmak üzere, birçok Batılı ülke ile siyasi ve ekonomik alanında ilişkilerini geliştirmiştir. Birçok ülkede elçilik açılmış, konsolosluklar kurulmuş ve diplomatik temsilciler atanmıştır. Ülke tarihi İpek Yolunda kesişim noktasında olmasından ötürü köklü bir yapıya sahip olmuştur. Bu da bağımsızlıktan hemen sonra toparlanmasına olanak sunmuştur. Ülke siyasi ve ekonomi alanında kısa süre içerisinde iyi duruma gelmiştir.

Kerimov bağımsızlıktan sonra Rusya ile arasına mesafe koymuş ve daha çok Batılı devletler ile ilişkilere öncelik vermiştir. Hatta ülkede Rus üssünün açılmasına müsaade etmemiş ve onun yerine ABD ile olan iyi ilişkilere binaen ABD'nin ülkede üs açmasına müsaade etmiştir (Kamalov, 2011). Nitekim bu durum çok uzun sürmemiştir. Ülkede 2006 yılında meydana gelen kanlı Andican olaylarını kanlı bir şekilde bastıran Kerimov; bu durumun ABD eli ile yapıldığını kast ederek tepkisini dile getirmiş ve ülkesinde bulunan ABD üssünü kapatmıştır. Kerimov'un ülkeyi baskıcı bir politika ile yönetiyor olması ve patlak veren iç isyanlara olan tutumu Batılı devletlerce pek hoş karşılanmamaya

başlanmıştır. Bu durum karşısında kayıtsız kalmayan Kerimov ise Rusya'da başa gelen Vladimir Putin'in politikalarından etkilenmiş ve U dönüşü yaparak yönünü Rusya'ya çevirmiştir. Batılı devletler ve özellikle ABD ile uzun yıllar diyaloga kapalı kalmıştır.

Kerimov'un en büyük siyasi sorunu ise Fergana Vadisi ve radikal dinci gruplar olmuştur. Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan devletlerinin arasında bulunan Fergana Vadisi birçok sorunu içinde barındırmıştır. Topraklarının tarım için verimli olması, yer altı kaynaklarının zengin olması ve burada bulunan suyun meydana getirdiği karmaşıklık uzun yıllar boyunca çözüme kavuşturulmamıştır. Üç ülkenin de burada söz sahibi olması ve nüfusun bir bölümünün burada yaşaması sebebiyle sorunlar çözülememiştir. Kerimov radikal dinci grupları da Rusya eli ile çözüme kavuşturmaya çalışmıştır. Kerimov'un 2016 yılında ölmesi ve yerine seçimle gelen Şevket Mirziyoyev'in bu konulardaki tutumu ortamı yumuşatmıştır. Seçimden sonra birçok ülke ile normalleşmeye giden Mirziyoyev; ülke içinde uygulanan sıkıcı ve bunalıcı politikalardan da yavaş yavaş vazgeçmeye başlamıştır. Fergana Vadisi ile de özel olarak ilgilenen yeni başkan, üç ülke arasında yaşanan sınır çatışmaları ve sıkıntılarını kısa sürede yumuşatmayı başarmıştır. Mirziyoyev döneminde ülkede doğal gaz, petrol ve önemli yer altı kaynaklarının gün yüzüne çıkması ile beraber yeni birtakım anlaşmalar ve sözleşmelerle Batılı ve komşu ülkelerle ileriye dönük yeni adımlar atılmaya başlamıştır.

2.5.3. Dil, Din ve Kültür

Özbekistan'ın resmi dili Özbekçedir. Türk dillerinin Karluk grubuna bağlıdır. Ülkede Latin alfabesi kullanılmaktadır. Bunun yanında Kiril alfabesi de günümüzde kullanılmaktadır. Özbek dili hemen hemen bütün Orta Asya ülkelerinde kullanılmaktadır. Bazı bölgelerde Özbekçe diğer resmi dillerden daha çok kullanılmaktadır. Bunun sebebi ise hem nüfus olarak diğer ülkelere göre fazla olmaları hem de ülkeden göç eden Özbeklerin diğer ülkelere dağılmış olmasıdır. Diğer asıl ve en önemli sebep ise Özbek dilinin köklü bir dil olmasıdır.

Özbekistan'da halkın % 95'ine yakını Müslüman'dır. Bunun yanı sıra Hristiyan, Yahudi ve diğer dinlere mensup insanlarda bulunmaktadır. Çarlık Rusya ve Sovyet Rusya döneminde dil ve din merkezli sovyetleştirme çabalarına rağmen; halk kendi kimliğini koruma eğiliminde olmuş ve bağımsızlıktan hemen sonra din ve dil konusunda gerekli

adımlar atılmıştır. Orta Asya devletlerinde görülen en belirgin sorun ise radikal dinci grupların varlığıdır. Bunun için yasal düzenlemeler yapılmış ve Tacikistan dışındaki bütün Orta Asya ülkelerinde dini referans partilerin kurulması yasaklanmıştır (Akiner, 2003). Din konusunda en çok korkulan yerlerin başında Özbekistan gelmektedir. Bunun nedeni ise ülkenin köklü bir yapıya sahip olması ve yüzyıllardır önemli ticaret merkezi olmasından kaynaklı dinler arası diyalogun yaşanıyor olmasıdır. İlk yıllarda dinsel sıkıntıların meydana geleceğinden şüphe edilen Özbekistan, bu durumu baskılayarak taviz vermemiştir. İslam Kerimov'un bu konudaki sıkı politikası ile beraber büyük sıkıntıların meydana gelmesi önlenmiştir. Fakat Kerimov'a çeşitli dönemlerde yapılan suikast girişimleri; Kerimov'u radikal gruplarla mücadele etme konusunda daha da öfkelenmiştir. Özellikle Andican olaylarındaki tutumu sıkça eleştirilmiştir.

Merkezi Asya'nın ortasında bulunan Özbekistan; konum itibarı ile yüzyıllar boyunca farklı kültür ve geleneklere ev sahipliği yaparak, halkları birleştirici bir görev üstlenmiştir (Kadirov, 2006). Kerimov'un ölmesi ve yerine Mirziyoyev'in gelmesiyle beraber; bağımsızlıktan sonra süregelen dikta son bulmuş, yerel halk ile beraber bölge halkları ve Batı ile ilişkiler yumuşamış, ayrıca çeşitli demokratik atılımlar gerçekleştirilmiştir. Dinler arası diyalog eskisine oranla yumuşamış ve sıkı politikalar gevşetilmiştir. Bundan dolayıdır ki ülkede bir refah ortamı yeniden tesis edilmiştir.

2.6. Kırgızistan

Kırgızistan 31 Ağustos 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir. Kırgızistan heterojen bir yapıya sahiptir. Kuzeyde Kazakistan, batıda Özbekistan, güneybatıda Tacikistan ve güneydoğuda Çin sınır komşularıdır.

2.6.1. Nüfus

Kırgızistan'da 1989 yılında yapılan nüfus sayımında 4.257.755 milyon olan nüfusun içinde Kırgızların oranı %52,4, Rusların oranı %21,5, Özbeklerin oranı %12,9 iken %13,2'lik oran ise diğer etnik gruplardan oluşmaktadır (Kapan ve Şavlı, 2022).

2019 nüfus verilerine göre ise 6,3 milyon olan Kırgızistan nüfusunun içinde Kırgızların oranı %73, Özbeklerin oranı %15, Rusların oranı ise %6'ya düşmüştür. Geriye

kalan %6'lık kesim ise diğer etnik gruplardan oluşmaktadır (www.mfa.gov.tr). 1989 yılından 2019 yılına kadar geçen 30 yıllık bir süreçte, eski yıllara kıyasla Kırgızistan nüfusu oransal olarak yukarı doğru ivme kazanmıştır. Ancak bu süreçte oransal olarak Rus nüfusunda azalış yaşanırken, Özbeklerin oranında ise yükseliş meydana gelmiştir.

2.6.2. Ekonomik yapı

Kırgızistan; bağımsızlıktan sonra ekonomi olarak diğer Orta Asya ülkelerine nazaran daha çok zor durumda olan ülke konumundadır. Bunun nedeni ise ülkenin yer altı ve yer üstü kaynaklarının yetersiz olması, var olan kaynaklarında ham madde olarak çıkarılıp yurt dışına satılmasıdır. Kırgızistan 1993 yılında kendi para birimi olan Kırgız Som'unu piyasaya sürmüştür. Ülkenin içinde bulunduğu siyasi çıkmazlık, ekonomiyi de olumsuz etkilemiştir. Bundan dolayı dışa bağımlı bir ülke konumuna düşmüştür. Ekonomi olarak daha çok tarım, hayvancılık ve maden önemli gelirler arasındadır. Başlıca tarım ürünleri; buğday, pamuk, mısır, tütün, sebze ve meyvedir. En büyük tarım arazileri de Fergana Vadisindedir. Hayvancılık olarak da yüksek dağlarla çevrili olmasından dolayı daha çok küçükbaş ve büyükbaş hayvancılık, arıcılık ile yarış atları yetiştiriciliği ön plandadır.

Maden sektöründe ise daha çok altın, cıva ve kimyasal maddeler ön plana çıkmaktadır. Etrafının yüksek dağlarla çevrili olması; ülkeyi su kaynakları bakımından etkili bir konumuna getirmiştir. Ülkede bulunan su kaynakları sayesinde hidroelektrik sanayi oldukça gelişmiştir. Kış döneminde bırakılan su yaz aylarında tutulup bununla enerji üretimi yapılmaktadır. Bu durumdan rahatsız olan diğer Orta Asya ülkeleri ise yaz aylarında tarım ve içme suyu için gerekli olan miktarın daha fazla bırakılması için sürekli taleplerde bulunmaktadır (Uslu, 2010).

Kırgızistan'da uygulanan antidemokratik uygulamalar ve siyasi istikrarsızlıklar ekonomiye çok ciddi zararlar vermiştir. Başa gelen yöneticilerin de birçoğu ülkeyi Rusya'ya daha çok bağımlı hale getirmişlerdir. Bunun altında yatan sebep ise, sürekli olarak ekonomi ve siyasi çözümü Rusya'da aramalarıdır. Vladimir Putin'in başa gelmesi ile beraber Kırgızistan; Rusya'ya daha bağımlı hale gelmiştir. Rusya dışında Kırgızistan'a yatırım yapan ülkelerin başında ABD, Türkiye, Kore, Çin ve Almanya gelmektedir

(Tosunoğlu, 2007). Ülke içinde ABD'ye kiralanan Manas üssü önemli gelirler arasındadır. Kırgızistan ayrıca Orta Asya ülkeleri arasında DTÖ' ne üye olan ilk devlettir.

2.6.3. Siyasal hayat

Bişkek Kırgızistan'ın en büyük şehri ve başkentidir. İlk devlet başkanı Askar Akayev'dir. Askar Akayev 2005 yılına kadar ülkeyi başkanlık sistemi ile yönetmiştir. 2005 senesinde patlak veren iç isyanlarda devrilmiştir. Yerine halk oylaması ile Kurmanbek Bakiyev geçmiştir. Bakiyev döneminde de pek istenilen siyasi ve ekonomi atılımlar yapılamamıştır. Bunun neticesinde 2010 senesinde yeniden patlak veren iç isyanlardan sonra Bakiyev dönemi de sonlandırılmıştır. Kısa bir süreliğine ülkeyi Roza Otunbayeva yönetmiştir. 2011 senesinde yapılan halk oylamasında Almazbek Atambayev seçimi kazanmıştır. 2017 senesinde görev süresi biten Atambayev'in yerine seçimle Sooronbay Ceenbekov Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 2020 senesine kadar görevde kalan Sooronbay görevinden istifa ettiğini duyurmuştur. 2021'in başında yapılan seçimlerde Sadır Caparov Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Orta Asya ülkeleri arasında bölgenin en istikrarsız konumunda olan Kırgızistan; siyasi olarak son dönemlerde demokrasi adına olumlu neticelere ulaşmaya başlamıştır. Bağımsızlıktan 2010 senesine kadar Başkanlık Sistemi ile yönetilen ülke, 2010 senesinden sonra yapılan anayasa oylamasıyla Parlamenter Cumhuriyet'e geçiş yapılmıştır. Buna göre seçimler 5 yılda bir yapılacak ve meclis 120 üyeden oluşacaktır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2018). Ülke, başkent Bişkek ile beraber 8 bölgeye ayrılmıştır. Bişkek ve Oş şehirlerine özel statü verilmiştir.

Başta gelen yöneticilerin birçoğu için Rusya vazgeçilmez bir müttefik kabul edilmiştir. Bunun nedeni ekonomik ve siyasi nedenlerden dolayı dışa bağımlı olan ülkenin Rusya tarafından finanse edilerek ayakta kalacağı görüşünün hâkim olmasıdır. ABD'nin Afganistan'da başlatmış olduğu hareket için Kırgızistan üssünü zorunlu olarak tercih etmesi ile beraber; siyasi ve ekonomik ilişkiler ile hem Batılı devletler hem de ABD ile önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özbekistan'da 2005 senesinde patlak veren olayların ardından ülkede bulunan üssün kapatılması ile beraber Kırgızistan'da bulunan Manas üssü, ABD için daha da önemli bir duruma gelmiştir. ABD ile Kırgızistan arasında Manas üssü için yapılan anlaşmalardan her yıl iyi gelirler elde edilmesine rağmen; Rusya baskısı

yüzünden sözleşmeden vazgeçmek istenmişse de bu uzun süre yerine getirilememiştir. 2006 yılında yenilenen sözleşme ile beraber 2 milyon dolar olan sözleşme bedeli 17 milyon dolara yükseltilmiştir. 2009 yılında yapılan sözleşme ile üssün kirası 60 milyon dolara yükseltilmiştir. Rusya'nın üs için Kırgızistan'a uyguladığı siyasi ve ekonomi baskılar 2014 senesinde netice vermiş ve üs tamamen kapatılmıştır (Arı ve Pirinççi, 2010). Ülke birçok uluslararası örgüte üyedir. Bunların başında BDT, BM, AGİT, DTÖ, IMF, WHO, The World Bank ve daha birçok örgüt bulunmaktadır.

2.6.4. Dil, Din ve Kültür

Kırgızistan'ın resmi dili Kırgızca'dır. Kırgızca Türk Dillerinin Kıpçak koluna bağlıdır. Diğer Orta Asya ülkeleri gibi birçok defa alfabe değiştirmek zorunda kalan Kırgızistan'da şuan kullanılmakta olan Kiril ve Arap alfabesidir. Bağımsızlıktan önce belli bir dönemde kullanılan Latin alfabesi ise Rusya'nın dil politikaları karşısında terk edilmek zorunda bırakılmıştır. Kırgızca'nın resmi dil statüsü alması, ülkede yaşayan Rusları harekete geçirmiştir. Ülkede % 20 dolaylarında nüfusa sahip olan Ruslar, kendi dillerinin de resmiyet kazanması için baskılar yapmaya başlamışlardır. Nitekim 1996 senesinde ülkede Rusçaya resmi dil statüsü verilmiştir. Orta Asya ülkeleri arasında bağımsızlıktan sonra Rusçayı resmi dil kabul eden ilk ülke Kırgızistan olmuştur. Bundaki en önemli etken ise; Rusya'nın yardımlarına daha kolay ulaşmaya çalışmış olmasıdır (Roy, 2000).

İlk devlet başkanı olan Akayev dil konusuna özel bir politika uygulamıştır. Günlük konuşmalarda ve resmi yazışmalarda Kırgızca'yı zorunlu hale getirmiş ve ayrıca Rusça olan yerleşim yerlerinin adını Kırgızca ile değiştirmiştir. Okullarda da aynı politika ile hareket ederek Kırgızca'yı bütün ülkede hâkim kılmıştır. Akayev'den sonra başa gelen yöneticiler de aynı politika ile devam etmişlerdir. Fakat Kırgızistan'da dil konusunda yaşanan en büyük sorun, Özbekler tarafından yürütülmektedir. Özbeklerin nüfus içindeki sayıları dikkate alındığında sürekli artan sayılarına binaen Özbekçeye de resmi dil statüsü istemişlerdir. Özellikle Fergana Vadisi bölgesinde nüfus bakımından sayılarının yüksek olmasından kaynaklı sürekli olarak dillerinin resmi statüye kavuşması için çeşitli şiddet olaylarına başvurmuşlardır.

Din konusunda ülkede % 75 dolaylarında Müslüman, % 25 dolaylarında Hristiyan, Ateist ve Budist kesimler mevcuttur. Akayev ilk başlarda din konusunda diğer Orta Asya

ülkelerine nazaran daha ılımlı davranmıştır. Fakat diğer ülkelerde patlak veren radikal dinci grupların çıkarmış oldukları olaylara karşı sessiz kalamamıştır. Bundan dolayı ülkede din konusunda daha hassas davranmış ve çeşitli politikalarla dini kurumları dizayn etmeye başlamıştır. Ülke, kültür bakımından da eski alışkanlıkları devam ettirmiştir. Özellikle at yetiştiriciliğine olan bağlılık üst seviyededir. Yüzyıllar öncesinden gelen at yetiştiriciliği halen devam etmektedir. Bunun yanı sıra gelenek ve göreneklerini günümüzde de devam ettirmektedirler. Etrafının yüksek dağlarla çevrili olmasından dolayı kırsal kesimlerde yaşam üst seviyelerdedir. Özellikle yüksek dağlar ve termal kaynaklar kış turizmi için vazgeçilmezdir. Denize kıyısı olmamasına rağmen yaz turizmi de üst seviyelerdedir. Ülkede bulunan Issık Gölü ve ormanlarının çok olması sebebiyle yazın turist çekmektedir.

2.7. Tacikistan

Tacikistan 9 Eylül 1991 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir. Nüfus homojen bir yapıya sahiptir. Doğusunda Çin, güneyinde Afganistan, kuzeyinde Kırgızistan ve batısında Özbekistan bulunmaktadır.

2.7.1. Nüfus

Tacikistan'da 1989 yılında yapılan nüfus sayımında 5.092.609 milyon olan nüfusun içinde Taciklerin oranı %62,3, Özbeklerin oranı %23,5, Rusların oranı %7,6 iken %6,6'lık oran da diğer etnik gruplardan oluşmaktadır (Kapan ve Şavlı, 2022).

2019 nüfus verilerine göre ise 9,1 milyona ulaşan Tacikistan nüfusunun içinde Taciklerin oranı %80'na çıkarken Özbeklerin oranı %15,3'e, Rusların oranı %1,1'e Kırgızların oranı %1,1'e düşerken, %2,6'lık kesim ise diğer etnik gruplardan oluşmaktadır (www.mfa.gov.tr). 1989 yılından 2019 yılına kadar geçen 30 yıllık süreçte Orta Asya ülkelerine benzer şekilde Tacikistan nüfusu hızlı artış göstermiştir.

2.7.2. Ekonomik yapı

Tacikistan ekonomi olarak diğer Orta Asya devletlerine nazaran daha yoksul bir ülkedir. Para birimi Somoni'dir. Dağ yamaçlarına kurulmuş olan ülkede tarım alanı çok

azdır. Yüksek yamaçlara kurulmuş olan ülke, içme suyu açısından oldukça iyi durumdadır. Fakat suyu hidroelektrik enerjisi olarak değerlendirmede yeteri kadar gelişmemiştir. Çin son dönemlerde ülkesinin elektrik ihtiyacını karşılamak için bu ülkede hidroelektrik santralleri kurmaya başlamıştır. Bu da ekonomi gelir olarak Tacikistan'ı bir nebze de olsa rahatlatmıştır. Bunun yanı sıra Fergana Vadisinde ve diğer tarım alanı olarak kullanılabilecek yerlerde pamuk, meyve, sebze, tütün yetiştirilmektedir. Ülke iyi bir ipek üreticisidir. Bunun yanı sıra Fergana Vadisinde alüminyum, kömür, altın, petrol ve doğal gaz çıkarılmaktadır. Bunlarda önemli maden gelirleri arasındadır. Ülke de 1997 yılına kadar süregelen iç çatışmalar, ekonomiyi çok olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Fakat son dönemlerde yapılan köklü reformlarla ülke ayakta kalmayı başarmış ve güçlenmeye başlamıştır.

2.7.3. Siyasal hayat

Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'dir. İlk devlet başkanı 1994 yılına kadar sırayla Kahar Mahkamov ve Rahman Nabiyev'dir. 1994 yılından beri ise Cumhurbaşkanı İmamali Rahman'dır. Ülke bağımsızlığından hemen sonra iç savaşa sürüklenmiş ve 6 yıl boyunca bu savaş devam etmiştir. Bağımsızlıktan hemen sonra başlayan iç savaş, ülkeyi tam anlamıyla bir bataklığa sürüklemiştir. Yakın çevre ülkeleri ve Rusya ile BM'nin devreye girmesiyle 1997 yılında iç savaş anlaşmayla neticelendirilmiştir.

Yarı başkanlık sistemi ile yönetilen Tacikistan'da, İmamali Rahman ülkeyi otoriter ve baskıcı bir şekilde yönetmektedir. Ülkeyi oğulları, kızları, damatları, amcaları ve yakın akrabaları ile yönetmekte ve hemen hemen bütün önemli kurumların başlarında bunlar gelmektedirler. Ülkede yolsuzluk adeta raydan çıkmış bir görünümde. İmamali Rahmanın en büyük destekçisi Rusya'dır. İç savaş döneminde Rahmanı destekleyen Rusya, hem Tacikistan'ı arka bahçesi gibi kullanmış hem de ülkede söz sahibi olarak üslerini garanti altına almıştır. Son dönemlerde Çin, özellikle enerji ihtiyacı için bu ülke ile yakın ilişkilerde bulunmuştur. Sınır komşusu olan Afganistan'da baş gösteren olaylar Tacikistan'ı da olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Tacikistan üzerinden Avrupa'ya eroin ticareti patlak vermiş ve insan tacirlerine birçok kurban verilmiştir. Son dönemlerde İmamali Rahman, ülkede köklü değişikliklerle bazı reform hareketlerini başlatmıştır. Bunun yanı sıra birçok ülke ve önemli kuruluşlarla ikili ilişkilerde epey bir yol kat etmeye

başlamıştır. Bunların başında BM, BDT, IMF, İKÖ, AGİT, ŞİÖ, AEB, The World Bank gelmektedir.

2.7.4. Dil, Din ve Kültür

Tacikistan'ın resmi dili; Farsçanın bir lehçesi olan Tacikçedir. Orta Asya ülkeleri arasında Türkçe konuşmayıp, Farsça konuşan tek devlet Tacikistan'dır (Şahin ve Özçalık, 2014). Birçok akademisyen atalarının Hint-İran ya da Aryan ırkından geldiğini savunmuştur. Bunun yanı sıra ülkede Özbekçe ve Rusça da konuşulmaktadır. Rusça daha çok iletişim dili olarak kullanılmaktadır. Ülke tarihinde bağımsızlıktan önce Arap, Latin ve Kiril alfabeleri kullanılmıştır. Günümüzde halen Kiril alfabesi kullanılmaktadır. Lakin Fars-Arap alfabesine geçileceği yönünde beyanlar bulunmaktadır.

Ülkenin % 95'inden fazlası Müslüman olmakla beraber çok az bir kısım Hristiyan, Zerdüş ve Budist'tir. Diğer Orta Asya ülkeleri gibi dini ilk başlarda devlet yönetiminden ayrı tutmak istemişlerdir. Fakat çeşitli dönemlerde aşırı dinci gruplar farklı nedenlerle özellikle bağımsızlıktan hemen sonra olaylar çıkarmışlardır. Birçok imparatorluğa ev sahipliği yapan ülke, özellikle Pers İmparatorluğunun kültürünü günümüze kadar taşımayı başarmıştır. Pamir Dağları, tarihi İpek Yolu, yüksek göller ve akarsulara sahip olan ülkede kültür tam anlamıyla hüküm sürmektedir. Ülke; dağcılık, tırmanış, doğa yürüyüşleri ile ön plandadır.

3. 1990 SONRASI TÜRKİYE’NİN ORTA ASYA DEVLETLERİYLE OLAN İLİŞKİLERİNDE RUSYA’NIN ETKİSİ

3.1. Türkiye Rusya İlişkilerinin Genel Çerçevesi

Türkiye ile Rusya’nın ilişkileri 15.yüzyıla dayanmaktadır. Yüzyıllardır süregelen ilişkilerde savaşlar, gerginlikler, ittifaklar, dostluklar yaşanmıştır. Rusya’nın yayılmacı politikasını yüzyıllardır benimsemiş olmasından kaynaklı ilişkiler bir düzene tam olarak oturamamıştır. “Rusya Federasyonu ile Türkiye; Kafkasya, Orta Doğu ve Karadeniz havzasında etkin bölgesel aktörlerdendir” (Koçak, 2017). Bu bağlamda ikili, toplumsal, kültürel, ekonomi, siyasal, güvenlik, iç-dış politika alanında sürekli rakip konumdadır. Yüzyıllardır süren bu rekabet gerek SSCB döneminde gerekse Rusya Federasyonu döneminde ciddi kırılmalar yaşamıştır. Soğuk Savaş döneminde iki ülke ilişkileri “Türk Akımı Boru Hattı” projesi dışında önemli bir gelişme göstermemiştir.

“SSCB’nin son döneminde glasnost (açıklık) ve prestroyka (yeniden yapılanma) gibi reformlar ile Rusya Federasyonu döneminde liberalizasyon ve dışa açılma yönünde gerçekleştirilen reformlar sayesinde 1990’lı yılların başlarından günümüze, gelişmiş ülkelerin istikrarlı ekonomilerine kıyasla Rusya Federasyonu’nun temel ekonomi göstergeleri hızlı bir gelişim göstermiştir” (Duman ve Samadov, 2003).

Sovyetler birliğinin özellikle 1971 yılından itibaren yanlış ekonomik ve siyasal politikalarından dolayı, Batı yanlısı tutum sergileyen Mihail Gorbacov ‘glasnost’ ve ‘prestroyka’ reformları ile dışa açılmaya çalışmıştır. Bu politikalar parçalanmakta olan Sovyetler birliğini bir arada tutmaya yetmemiştir. Glasnost ve prestroyka’nın sağladığı özgürlük, bastırılmış görüşleri liberal ortama kavuşturmuştur. Bu durum SSCB’nin dağılmasını hızlandırmıştır.

Sovyetler birliğinin dağılmasından hemen sonra Türk-Rus ilişkilerinde de bir canlanma yaşanmaya başlanmıştır. Mihail Gorbacov sonrasında yönetime gelen Rusya Federasyonu’nun ilk başkanı Boris Yeltsin, batı yanlısı bir politika izleyen lider olmuştur. Bundan dolayı Türkiye’ye karşı pozitif bir bakış açısı benimsemiştir. İki ülke arasında özellikle ticaret, enerji ve turizm alanlarında işbirliği yapılmıştır.

Rusya ile Türkiye’nin 1990-2000 yılları arasında Rusya’ya yapılan ihracatın 1990 yılından 1997 yılına kadar artış gösterdiği, bu süre zarfında Türkiye’nin aleyhine olan dış ticaret dengesi, 1998 krizi ile tekrar düşüşe geçmiştir. 98 krizi Rusya’dan yapılan ithalatı etkilememiş ve petrol ile doğal gaz artışı nedeniyle Türkiye aleyhine dış ticaret açığı

oluşturmuştur. Ancak Rusya'dan yapılan ithalat, ihracat ile kıyaslandığında istikrarlı bir seyir izlemektedir. Soğuk Savaş sonrası doğal gaz alımı ile Türkiye, Rusya'nın önemli ticaret ortağı konumuna gelmiştir. (Duman ve Samadov, 2003).

Rusya; Soğuk Savaş sonrası öğretisini yaşama geçirebilmek için Kafkaslar ve Güney Asya'daki etnik çatışmaları koz olarak kullanmış hatta bazı yeni çatışmaları teşvik etmiştir. Bu bağlamda 1993 yılında Çeçenistan, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan'a müdahalede bulunmuştur. Çeçenistan'da Char Budayev liderliğinde Çeçen Özer Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Rusya Federasyonu ise Çeçen Cumhuriyetinin bağımsızlığını tanımadığını belirtmiş ve şiddetle karşı hamlede bulunmuştur. Çünkü Çeçenistan dünyada önemli petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip bir ülke konumundadır. Bundan dolayı Rusya, Çeçenistan'ı kendi denetiminde tutmaya çalışmaktadır. Çeçenistan ise kendi bağımsızlığını tanımaya yanaşmayan Rusya'ya karşı bağımsızlık savaşını başlatmıştır. Rusya, Çeçenistan ile olan savaşta hep Türkiye'yi Çeçen savaşçıları desteklemekle suçlasa da bu iddia Türk yetkilileri tarafından şiddetle ret edilmiştir. Türkiye, Rusya'nın Çeçenistan ile olan savaşını bir iç sorun olarak görmesine rağmen bu durum Rusya'yı tatmin etmemiştir. Buna karşılık Rusya'nın Türkiye'ye karşı oynadığı kart PKK desteği olmuştur. Çeçenistan ve PKK sorunu ikili arasında sürekli olarak sorun olmaya devam etmiştir (Yılmaz, 2010).

Özellikle 1990 yılından başlayarak 2000 li yılların başına kadar Türkiye; Rusya ile etnik, kimliksel ve dini konularda ters düşmesine rağmen ekonomik olarak bundan etkilenmemiş hatta 1997 yılında Rusya ile ekonomi alanında 25 yıllık doğal gaz anlaşması yapmıştır. Bu süreçte Rusya ile Çeçenistan arasında başlayan savaşta Türkiye'nin Çeçenistan'ı açık olmasa da desteklemesine karşın Rusya da PKK kartını oynamış ve Türkiye'nin bu duruma müdahil olmasının önünü kapatmıştır. 2000'li yıllara kadar ithalat ve ihracatta da gelişmeler önemli ölçüde kat edilmiştir.

Rusya ile Türkiye arasındaki bölgesel yakınlık, iki ülke arasında ticari ortaklık açısından belirleyici bir etkidir. Vladimir Putin dönemi (2000-2008) Türk-Rus ilişkisi tarihinin her bakımdan zirvesi olarak kabul edilmektedir. İki ülke arasında kültürel, sosyal, siyasal, güvelik, ekonomik ve turizm alanlarında Atatürk döneminde yapılan "İkili karşılıklı dostluk ve iyi komşuluk" antlaşması çerçevesinde devam ettirilmiştir. 2003 yılında Mavi Akım Projesinin faaliyete girmesiyle beraber ilişkiler daha da gelişme fırsatı bularak yükselmeye devam etmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin Rusya ile olan ticaret

hacmi, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın da belirttiği gibi 2008 yılında 38 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Bundan da anlaşılacağı üzere Vladimir Putin döneminde ikili arasındaki ticari hacim ciddi anlamda artmıştır.

Türk-Rus ilişkilerinde şüphesiz ki bir diğer önemli konu turizmdir. Her yıl tatil için Türkiye'yi tercih eden Rus turist, iki ülke arasında önemli bir başlığı oluşturmuştur (Koçak, 2017). Turizm sektörü bir ülkeye döviz girdisini sağlayarak dış ticaret açığı ve cari işlemlerin açığını kapatması açısından önemli bir boyuttadır. Nitekim 24 Kasım 2015 tarihinde Rus Hava Kuvvetlerine ait Suhov Su-24 uçağının Türkiye tarafından düşürülmesi ile Rusya yaptırımları başlamış ve en çok turizm sektöründe hissedilmiştir. Tablo 1'de de görüldüğü gibi 2013-2021 yılları arasındaki veriler göz önüne alındığında, Türkiye'nin ithalattaki payı 2014 yılına kadar artış gösterdiği, 2015 yılından itibaren uçak krizi nedeniyle azaldığı, ancak 2017 yılında Rusya ile S-400 antlaşmasının imzalanmasının akabinde ticari ilişkiler yükseliş trendine girdiği görülür. 2013 yılında %10 olan pay, 2014 yılında %10,1'e çıkmış, ancak 2016 yılında %7,6'ya kadar düşmüş, ardından yükselerek 2021'de %10,7'ye çıkmıştır. İhracatta ise uçak krizinin fazla etkili olmadığı, 2016 yılında %1,2 olan ihracattaki payın, 2021 yılında %2,6 olduğu görülmüştür.

Tablo 3.1. Türkiye-Rusya Dış Ticareti (Bin Dolar)

2013-2021 YILLARI TÜRKİYE-RUSYA DIŞ TİCARET DEĞERLERİ				
YIL	İHRACAT	İHRACAT PAYI	İTHALAT	İTHALAT PAYI
2013	7.213.894	4,5	26.046.541	10,0
2014	6.170.452	3,7	25.411.700	10,1
2015	3.684.263	2,4	20.744.050	9,7
2016	1.792.916	1,2	15.467.237	7,6
2017	2.869.847	1,7	20.097.027	8,6
2018	3.652.603	2,1	22.710.751	9,8
2019	4.152.137	2,3	23.115.236	11,0
2020	4.506.681	2,7	17.829.309	8,1
2021	5.774.628	2,6	28.959.361	10,7

Kaynak: TÜİK Dış Ticaret İstatistikleri Veri Tabanı, 2021

3.2. Türkiye'nin Orta Asya Ülkeleri ile İlişkileri

SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya ülkelerini tanıyan ilk devlet Türkiye olmuştur. Kültürel, sosyal, dilsel ve etnik birçok sebepten dolayı Türkiye'nin Orta Asya devletleri ile ilişkileri süratle gelişmeye başlamıştır. Orta Asya devletlerinde ilk temsilcilikleri Türkiye açmıştır. (Kolobov ve ark., 2006). Bu ülkelere ilk üst düzey ziyaretler yine Türkiye tarafından yapılmıştır. Aynı zamanda Orta Asya devletlerinin yöneticileri de ilk resmi ziyaretlerini Türkiye'ye yapmış ve bir dizi iş birliği anlaşmaları imzalamışlardır.

Hızlı adımlarla başlatılan karşılıklı dayanışma neticesinde Türkiye Orta Asya ülkeleri açısından en kilit ülke konumuna gelmiştir. Özellikle Merhum Cumhurbaşkanı Turgut Özal; Türkiye'yi Orta Asya'nın gelişimi ve Batıya açılan yüzü olarak görmüş ve ikili ilişkilerin gelişmesi için büyük uğraşlar vermiştir (Larrabee ve Lesser, 2004). Orta Asya devletleri; Türkiye'ye bir rol model gözü ile bakmış ve Batı ile arasında bir köprü olarak görmüştür. Türkiye ile ticari ve ekonomi alanında birçok anlaşma sağlanmıştır. Bunun yanı sıra kültürel ve sosyal yaşam alanlarında da büyük ilerlemeler yaşanmıştır. Bu arada Türkiye ve Orta Asya devletleri arasında Türkçe Konuşan Ülkelerin Devlet Başkanları Zirveleri, Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı gibi önemli kuruluşlar bu dönemde kurulmuşlardır. Ayrıca üniversitelere karşılıklı olarak öğrenci gönderme dönemi de başlamıştır. Ulaşım, eğitim, iletişim ve ekonomik destekler sağlamıştır.

Türkiye bu bölgede ciddi yatırımlara öncülük etmiştir. Bu bağlamda Türkiye Orta Asya devletlerine Eximbank kredileri kullandırmış, ülkelerin kalkınması için gerekli olan ekonomik yatırımlara öncülük etmiş ve gerekli ekonomik destekler sağlamıştır. Bölgede birçok Türk firması boy göstermektedir. Lakin bu hızlı süreç siyasi gelişmelerden dolayı önce yavaşlamış daha sonra da gerilemeye başlamıştır. 2000 yıllarında Orta Asya coğrafyasında meydana gelen siyasi değişimlerle yakından ilgilenmeye başlayan ABD, Çin ve Rusya'nın buradaki faaliyetleri, Türkiye'nin bu bölgede söz sahibi olmasının önünü kesmiş, güç ve nüfus mücadelesinde de geriye düşünce bu bölgeden yönünü kaydırmak zorunda kalmıştır (Oran, 2013). Özellikle Rusya da Vladimir Putin'in devlet başkanlığına seçilmiş olması da en büyük etkenlerdendir. Vladimir Putin, göreve başlar başlamaz Orta Asya cumhuriyetlerini ziyaret etmiş ve bu ziyaret bölge liderleri tarafından pozitif karşılanmıştır. (Aliev, 2019)

2000’li yıllara kadar Rusya kendi işlerindeki siyasi ve ekonomik sorunlar ile uğraşmıştır. Rusya da Vladimir Putin’in başa geçmesiyle beraber Orta Asya bölgesine özel bir itina gösterilmiş ve hızlı bir şekilde ikili ve bölgesel gelişmelere adım atılmıştır. Ekonomi alanında yeterince serbest olamayan Orta Asya devletleri; Rusya’ya bağımlı kalmış ve Rusya’nın etkisinden kurtulamamıştır. Ayrıca bu ülkelerde büyük oranda Rus nüfusunun olması da en büyük etkenlerdendir. Orta Asya devletleri; Türkiye ile olan bağlılıkta gerileme yaşarken Rusya ile yakınlaşma ve çeşitli anlaşmalar yapmaya başlamıştır. Yer altı kaynakları bakımından epey güçlü durumda olan Orta Asya devletlerinin en büyük eksiği; bunu işleyecek durumunun ve özellikle boru hattının olmamasıdır. Böylece ekonomi alanındaki zenginliğini, denize kıyısı olan ülkelere geçirip Batıya ulaştıramamıştır. Rusya bu boşluğu doldurmuş ve kendi boru hatlarından bu enerjileri en düşük ücretlerden alıp, en yüksek fiyatlardan satmıştır. Bu ve buna benzer sebeplerden dolayı Türkiye’nin Orta Asya’da daha fazla söz sahibi olmasının önü kesilmiş ve etkin rol oynanması engellenmiştir. Türkiye bir yandan Orta Asya ülkeleri ile olan ilişkilerini belirli bir seviyede tutmak istemiş, diğer yandan da Rusya ile kuracağı ekonomik ve stratejik ilişkilerden elde edeceği kazanca yoğunlaşmıştır (Fuller, 2008).

3.2.1. Türkiye Kazakistan ilişkilerinin temel dinamikleri

Türkiye ile Kazakistan ilişkileri; Kazakistan’ın bağımsızlığından daha önce başlamıştır. Kazakistan’ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke Türkiye Cumhuriyeti’dir. İki ülke arasında bulunan ortak kültürel, tarihi ve manevi bağlar ilişkilerin hızlı bir şekilde başlamasına vesile olmuştur. Türkiye kısa süre içinde ekonomi ve ticari anlamda Kazakistanla önemli ölçüde anlaşmalar yaparak hem Kazakistan’ın toparlanmasında öncü rol oynamış hem de kendi çıkarları doğrultusunda önemli adımlar atmıştır. Orta Asya ülkeleri arasında ekonomi, ticari, ulaşım, altyapı, eğitim, siyasi, kültürel ve sosyal ilişkilerin en fazla olduğu ülke Kazakistan’dır. Kazakistan Orta Asya ülkeleri arasında en güçlü ülke konumundadır. Bunda ülkenin kuruluşundan 2019 yılına kadar ülkeyi yöneten Nazarbayev’in etkisinin olduğu aşikârdır. Nazarbayev’in ikili ilişkilerde başarılı olması; Rusya, Çin, Türkiye ve Batı ülkeleri ile diplomatik, ekonomi ve siyasi anlamda elini güçlendirmiştir. Günümüze kadar karşılıklı olarak atılan adımlar halen artarak devam etmektedir. Kazakistan da büyük Türk firmaları faaliyet göstermektedirler

(Mukhamejanov, 2006). Türk müteahhitleri Kazakistan'da önemli yapılara imza atarak ülkenin kalkınmasına etki etmişlerdir. Özellikle altyapı, üstyapı ve ulaşımında Kazakistan'ın çehresinin değişmesinde öncü rol almışlardır.

Türkiye Kazakistan'a Türk Eximbank aracılığıyla 10 milyon dolar kredi açması ve tüketim maddeleri karşılığında kömür ithal etmesi konularında anlaşmalar sağlanmıştır (Oran, 2001). Türkiye, Kazakistan'dan daha çok petrol ve maden ithal ederken; Kazakistan ise inşaat malzemeleri, tekstil ve kimyevi maddeler satın almaktadır. İki ülke her yıl karşılıklı ihracat ve ithalatta milyar dolarlara ulaşan ticaret hacimleri ile hedef yükseltmeye devam etmişlerdir.

Kazakistan'da bulunan Türk-Kazak üniversitesinde binlerce Türk ve Kazak öğrenci aynı masalarda ders görerek ikili ilişkilere katkı sağlamışlardır. Bu arada ikili ve bölgesel örgütlenmelere yoğunluk verilmiş ve özellikle Türkiye, Kazakistan ve Özbekistan'ın öncülüğünde çeşitli örgütler, kuruluşlar ve vakıflar kurulmuştur. Bunlardan en önemlileri Orta Asya devletlerinin de içinde yer aldığı Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri, Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı ve daha birçok vakıf ve kuruluşlar mevcuttur. Bu kuruluş ve örgütlerin kurulmasının en büyük sebebi her alanda Orta Asya devletleri ile Türkiye arasındaki ilişkileri sağlamlaştırmak ve bütünleştirmektir.

3.2.2. Türkiye Kazakistan ilişkilerinde Rusya etkisi

Kazakistan, bağımsızlığını kazandıktan hemen sonra Türkiye ile ikili ve bölgesel ilişkilere yoğunlaşmıştır. SSCB'den ayrılan ve SSCB'nin mirası üzerine kurulan Rusya; ekonomik kriz ve çeşitli sorunlarla boğuştuğu için bağımsızlığın ilk 10 yılına yakın Orta Asya ülkeleri ile ilgilenememiştir. Bunu fırsat bilen Batı, Çin, İran ve Türkiye bu boşluğu doldurmaya gayret etmişlerdir. Nitekim Kazakistan'ın toprak bütünlüğünün büyük kısmının Rusya sınırında olması ve nüfusunun büyük çoğunluğuna yakınının Rus olmasından kaynaklı Rusya'nın etkisinden kurtulamamıştır.

Yer altı zenginliğine sahip olan Kazakistan; bu zenginliğini Rusya üzerinden Batı ve diğer devletlere ulaştırdığı için büyük ölçüde Rusya'ya bağımlı hale gelmiştir. Özellikle Vladimir Putin döneminde Rusya'nın Orta Asya bölgesine olan bakış açısında ciddi değişimler yaşanmıştır. Bu döneme kadar Türkiye, Kazakistan topraklarında ciddi gelişmelere imza atmıştır. Yanı sıra Batılı devletler ve ABD de büyük ölçüde bölgede söz

sahibi olmak istemişlerdir. Lakin Vladimir Putin'in başa geçmesi ile Kazakistan, bu devletlere karşı mesafeli olmak zorunda bırakılmıştır. Bunun en büyük nedeni de Vladimir Putin'in bu ülkeyi kaybetmek istememesi, elde tutmak istemesi ve kendine bağlı hale getirmek istemesidir. Bunda hem politik hem stratejik hem de ekonomik sebepler yatmaktadır. Türkiye ise bu dönemde hem Kazakistan hem de Rusya ile ilişkileri sürdürmeye ve her iki ülke ile olan dostluğunu kendi çıkarları için stratejik bir prensip ile sürdürmüştür. Nitekim Rusya, Türkiye'nin bölgede fazla söz sahibi olmasını istememiş ve çeşitli yollarla bunu engellemeye çalışmıştır. Türkiye de bunun farkında olmakla beraber Kazakistan'ı kaybetmeyi göze almadığı ve ilişkileri belli seviyede tutarak ilerletmeye çalışmıştır. Rusya ve Türkiye, Kazakistan gibi güçlü ve zengin bir ülkeyi kaybetmek istememiştir. Kazakistan; özellikle son yıllarda Türkiye ve Rusya arasında oluşan gergin havayı yumuşatmak için arabuluculuk yapmış ve bunu büyük ölçüde başarmıştır (Çalışkan, 2018).

Kazakistan; hem Türkiye hem de Rusya ile ikili ve bölgesel ilişkilerde birlikte hareket ederek ve iki ülke ile stratejik, politik, siyasi, ekonomik ve kültürel alanda çeşitli anlaşmalar yaparak ülkesini kalkındırmaya çalışmıştır. Türkiye ise bir yandan Rusya ile ilişkileri geliştirirken diğer yandan da Kazakistan ile ilişkileri geliştirmeye çalışmıştır. Türkiye ve Rusya için Kazakistan kilit rol konumundadır. Bundaki en büyük etken Kazakistan'ın ekonomisinin güçlü olması, stratejik bir konumda olması, son yıllarda popülaritesinin yükselmesi ve Asya'nın diploması merkezine dönüşmüş olmasıdır. Ayrıca tarihsel ve kültürel bağların olması da diğer etkenlerdendir.

3.2.3. Türkiye Türkmenistan ilişkilerinin temel dinamikleri

Türkmenistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke Türkiye Cumhuriyeti'dir. Ayrıca bu ülkede ilk temsilcilik Türkiye tarafından açılmıştır. Türkiye'nin Türkmenistan ile olan etnik, tarihi ve din bağı, ikili ilişkilerin iyi başlamasına vesile olmuştur. Bir millet iki devlet temelinde şekillenen ilişkiler epey bir mesafe kat etmiştir. Türkiye, Türkmenistan ile birçok anlaşma yaparak ülkenin kalkınmasında ciddi mesafeler kat etmiştir. Bunların başında daha çok siyasi, politik, ekonomik, ulaşım, alt yapı ve üst yapı gelmektedir. Yapılan anlaşmalar karşılıklı çıkar ilişkilerinin yanı sıra insani ve kültürel olarak da ele alınmıştır. Türkmenistan'da yüzlerce Türk şirketi önemli projelere imza atmaktadır. Aynı

zamanda Türkmen firmaları da Türkiye’de iyi işler yapmaktadırlar. Özellikle Hazar Denizinin kıyısında görev alan Türk firmaları hem inşaat hem de telekomünikasyon alanında Türkmenistan’ın elini epey güçlendirmişlerdir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2018).

Türkmenistan doğal gaz rezervleri bakımından oldukça zengin bir ülkedir. Türkiye bu zenginlikten faydalanmak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bunların başında da bu sevkıyatı Türkiye üzerinden Batılı devletlere ulaştırmak için boru hatları ile ilgili anlaşmalar ve yatırımlar yer almaktadır. İki ülke arasında yatırımın gittikçe büyüdüğü gözlemlenmiştir. Son dönemlerde bu rakamlar milyar dolarları aşmıştır. Ayrıca TİKA ve TÜRKSÖY gibi iki önemli kuruluş; Türkiye ve Türkmenistan arasında ikili ilişkilerde önemli derecede görevler üstlenmiştir. Kültürel ve sosyal etkinliklerde de karşılıklı olarak epey bir yol kat edilmiştir. Her iki ülkede karşılıklı üniversite ve diğer branşlarda öğrenciler okumaktadır. Turizm açısından ve çalışılacak iş kolu açısından Türkiye; Türkmenistan için çok önemli bir konumdadır.

3.2.4. Türkiye Türkmenistan ilişkilerinde Rusya faktörü

Türkmenistan diğer Orta Asya ülkelerine nazaran yer altı kaynakları bakımından daha zengin bir konumdadır. Özellikle doğal gaz rezervleri bakımından Dünya’da 4. sıradadır. Rusya, Türkmenistan’ı Orta Asya ülkeleri arasında özellikle doğal gaz rezervleri bakımından ciddi bir rakip olarak görmüş ve bu yönde çalışmalara yoğunluk vermiştir. Bu büyük zenginliğe sahip olan Türkmenistan, ülkenin bağımsızlığından 2017 yılına kadar kendi halkına su, elektrik ve doğal gazı ücretsiz sağlamıştır. Doğal gazı Batılı devletlere ve diğer ülkelere ulaştıracak olan altyapının eksikliği ve yokluğu Türkmenistan’ın işini yıllar geçtikçe zorlaştırmaya başlamıştır. Bu ve bunun gibi nedenlerden dolayı Türkmenistan Rusya’ya bağımlı hale gelmiştir. Bağımsızlık mücadelesini kazandıktan sonra yıllarca Rusya’dan uzak durmaya çalışan Türkmenistan bunu başaramamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti, Türkmenistan’ın bağımsızlığından beri çok iyi bir müttefiki ve dostudur. Bağımsızlığından beri çeşitli anlaşmalar ve ikili diyaloglarla pekiştirilen bu dostluk sayesinde ekonomiden, politikaya, siyasetten, sosyal ve kültürel faaliyetlere varan ilişkilerde epey yol kat edilmiştir. Türkiye ile Türkmenistan arasında Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı yapma projesi yıllardır faaliyete konulmak istenmektedir. Bu proje ile beraber Hazar Denizinden Azerbaycan’a ve oradan da Türkiye’ye ulaştırılacak olan boru hattı ile

Rusya'nın hâkimiyeti bu alanda kırılmış olacaktır (Fuller, 2008). Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı ile Türkiye'nin çok kazançlı çıkacağı aşikârdır. Bunun farkında olan Rusya ise bu boru hattının faaliyete geçmesine engel olmak için çeşitli bahaneler ileri sürmüş ve şiddetle karşı çıkmıştır. Türkiye ve Rusya açısından Türkmenistan özellikle doğal gaz rezervleri ve yer altı kaynakları bakımından çok önemli bir konumdadır. Bunun için her iki ülke de Türkmenistan ile iyi ilişkiler kurarak bu pastadan en büyük payı elde etmek için mücadele etmektedirler. Şuan için görünen o ki Rusya, Türkmenistan'dan daha çok faydalanmakta ve bu ülkeyi hâkimiyet altında tutmaktadır. Türkiye ise bu hâkimiyeti en aza indirmek için kurulacak olan boru hattı için çeşitli girişimlerde bulunarak faaliyete koymak istemektedir. Türkmenistan ise Rusya'nın hâkimiyetinden kurtulmak için özellikle son dönemlerde Çin başta olmak üzere Türkiye ve Batılı devletlerle ikili ilişkileri geliştirerek ekonomisini ayakta tutmak ve canlandırmak istemektedir. Bunun için özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattını faaliyete koyarak doğal gazı Batılı devletlere ulaştırmak istemektedir.

Rusya; Türkiye'nin girişimleri ile daha önceden imzalanan iki doğal gaz anlaşmasına (1984-1996) binaen, bu sefer kendi girişimleri ile bir yenisini de ekleyerek (Mavi Akım Projesi-1997) üçüncü doğal gaz anlaşması imzalamıştır. Böylece Türkiye tercihini Rusya gazından yana kullanmış ve Türkmenistan doğal gazını geri plana itmiştir. Bunun en büyük nedeni Rusya'nın Hazar Denizi statüsünün sorunu çözülmeden, Hazar Denizi dibinden boru hattının geçirilmesine karşı çıkması ve kendi projeleri olan Mavi Akım Doğal Gaz projesinin şansını artırarak Türkmenistan'ın karşısına Hazar'ın statüsünü bir sorun olarak çıkarmasıdır. Rusya, Türkiye ile Mavi Akım Projesi olarak bilinen üçüncü doğal gaz anlaşmasını imzalayarak bölgede mutlak hakimiyetini ilan etmiştir (Oğan, 2006).

3.2.5. Türkiye Özbekistan ilişkilerinin temel dinamikleri

Diğer Orta Asya ülkeleri gibi bağımsızlığını kazanan Özbekistan'ı ilk tanıyan ülke Türkiye Cumhuriyeti'dir. Özbek başkan İslam Kerimov; bağımsızlıktan hemen sonra Türkiye'ye seyahat etmiş ve bu ülke ile kurulacak olan ekonomik ve sosyal bağların temelini atmıştır. Hemen akabinde Başbakan Süleyman Demirel ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal da Özbekistan'ı ziyaret etmiş ve birçok anlamda anlaşmalar yapmışlardır (Yılmaz, 2010).

İslam Kerimov'un ülkesini demir yumrukla yönetmesi, halkına karşı kullandığı orantısız güç ve güvenlik paranoyası yüzünden Türkiye ile araları 2000'li yıllara varmadan bozulmaya başlamıştır. Muhalif liderin, İslam Kerimov'un baskısından kaçarak Türkiye'ye sığınması bardağı taşıran son damla olmuş ve hemen akabinde Türkiye ile olan ilişkiler kopmuştur. Gel gitlerin yaşanmaya başlaması ve özellikle 2005 yılında Özbekistan'da patlak veren Andican olaylarından ABD'yi ve Türkiye'yi suçlayan bir tavır içinde olan Özbekistan ile olan ilişkiler, 2014 senesine kadar durgun seyretmiştir. 2014 senesinde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın adım atmasıyla beraber ilişkilerde yumuşama meydana gelmiş ve karşılıklı olarak her iki ülke de bu ilişkileri tekrardan gözden geçirip yeni bir aşamaya getirmek adına çeşitli üst düzey toplantılar yapmışlardır. Özellikle Kerimov döneminin sona ermesi ve yeni başa gelen Şevket Mirziyoyev'in ılımlı adım atmasına binaen ilişkilerde belli bir mesafe kat edilmiştir. Son dönemlerde özellikle ekonomi alanında gözle görülür bir ilerleme kaydedilmiştir. Türkiye daha çok Özbekistan'dan pamuk, bakır, demir, çinko vb. ürünler ithal ederken, Özbekistan'a ise mekanik cihazlar, makine, elektrikli aletler, vb. ürünler göndermektedir.

3.2.6. Türkiye Özbekistan ilişkilerinde Rusya'nın rolü

Özbekistan; bağımsızlıktan sonra Rusya ile arasına mesafe koymuş ve yönünü Türkiye ve Batılı devletlere dönmüştür. Bunu fırsat bilen Batı ve Türkiye ise ikili ilişkilerle süreci ilerletmişlerdir. Türkiye çeşitli antlaşma ve ikili müzakerelerle Özbekistan ile ilişkileri geliştirme fırsatı bulmuştur. Kerimov ise ülkesini demir yumrukla yönetmiş ve halkına zulümleri reva görmüştür. Buna şiddetle karşı çıkan Türkiye ile Özbekistan arasında ilişkiler kopma noktasına gelmiş ve zamanla kopmuştur. Andican olaylarının çıkış sebebinin ABD olduğunu düşünen Kerimov; bu ülke ile de bağları koparmıştır. Bu zamana kadar Rusya'dan uzak kalmaya çalışan Özbekistan, bu sebeplerden dolayı yüzünü istemedi de olsa Rusya'ya dönmüştür. Vladimir Putin'in başa geçmesi ile çehresi değişen Rusya ise bunu memnuniyetle kabul etmiştir. Rusya'nın ilk önceliği olan Bağımsız Devlet Topluluğunun üyesi olan Özbekistan ile ilişkiler Rusya'nın istediği gibi şekillenmiştir.

Özbekistan'da baş gösteren sıkıntılara ve başkaldırıslara karşı Kerimov ile hareket eden Rusya; Özbekistan'ı kendine bağımlı kalmaya mecbur bırakmıştır. Kerimov'un ölümünün ardından başa gelen Mirziyoyev ise daha cesur adımlar atarak ülkesinin

kapılarını yeniden Türkiye ve Batıya karşı açmıştır. Bu zamana kadar Türkiye ve Rusya açısından pek karşı karşıya kalınacak bir durum söz konusu olmamıştır. 2000’li yıllara kadar Özbekistan ile Türkiye ilişkileri iyiiken, 2000’li yıllardan sonra Özbekistan ile Rusya’nın ilişkileri daha iyi olmuştur. Fakat Türkiye ve Özbekistan’ın son yıllarda yakınlaşması ve yeni Özbek liderin daha cesur olması, Rusya tarafından olumlu karşılık bulmamıştır. Türkiye ve Rusya açısından Özbekistan her zaman kilit konumda olmuştur. Özellikle Buhara, Hive ve Semerkant gibi önemli ve tarihi şehirlerinin olması ve yerleşik yaşamı asırlar önce benimseyen, uzun yıllar kültür ve eğitimin göbeği olan Özbekistan; Orta Asya’nın önemli geçiş devleti olan bir konumunda olmuştur (Alkan, 2011). Özbekistan; Türkiye ile Rusya ilişkilerinde şüana kadar çok olumsuz sayılabilecek bir konumda olmamıştır. Fakat Rusya her zaman için Türkiye’nin Orta Asya ülkeleri ile iyi ilişkilere sahip olmasını istememiştir. Buna karşın Türkiye ise her zaman bir yolunu bulup ilişkileri canlı tutmuş ve pekiştirmiştir.

3.2.7. Türkiye Kırgızistan ilişkilerinin temel dinamikleri

Kırgızistan’ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke Türkiye Cumhuriyeti’dir. Bundan sonra ilişkiler ikili anlaşmalar ve üst düzey ziyaretlerle iki ülke arasında ticari, ekonomi ve kültürel anlamda sürdürülmüştür. Türkiye ve Kırgızistan arasında uzun dönemli ekonomi ve kültürel işbirliğinin temelleri bağımsızlıktan hemen sonra atılmış ve günümüze kadar devam etmiştir. Kırgızistan diğer Orta Asya ülkelerine nazaran daha yoksul bir ülkedir. Bunun sebebi de yer altı kaynakları bakımından zayıf olmasıdır. Bunun içindir ki ekonomisi dışa bağımlıdır.

Türkiye, Orta Asya ülkeleri arasında en fazla yardımı Kırgızistan’a yapmıştır. Ayrıca Kırgızistan’da Türk-Kırgız üniversitesi kurularak karşılıklı kaynaşmanın önü açılmış ve öğrencilere, iki ülkenin ortak tarihini araştırma fırsatı verilmiştir. Kırgızistan diğer Orta Asya ülkelerine nazaran demokratikleşme konusunda daha fazla mesai harcamış ve devrik lider olan Askar Akayev’in 2005 senesinde devrilmesiyle beraber yeni bir süreç başlamış ve sürekli olarak seçimler yapılmaya başlanmıştır. İlişkiler Türkiye ile bu döneme kadar belli bir seviyede gelişmiştir. Ama bundan sonraki süreçte Türkiye ile daha farklı alanlarda da anlaşmalar yapılarak Kırgızistan’ın toparlanması için çeşitli adımlar atılmıştır. Bundan sonraki süreçte Kırgızistan, Türk konseyi başta olmak üzere Türk dünyasını

ilgilendiren her türlü olaya müdahil olmuş ve elinden geldiğince destek vermeye çalışmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2018).

Yer altı kaynakları bakımından zayıf olan ülkede tarım alanı da yok denilecek kadar azdır. Yüksek ve engebeli olan ülke su kaynakları bakımından oldukça zengindir. Türkiye daha çok bu ülkeden pamuk, hayvan derileri, mermer, granit ve alüminyum almaktadır. Kırgızistan ise Türkiye’den tekstil, gıda, temizlik ürünleri, inşaat malzemesi ve beyaz eşya almaktadır. Günümüzde de Türkiye ile Kırgızistan ilişkileri hız kesmeden devam etmekte ve karşılıklı anlayış içerisinde kültür, sosyal, politika, siyasi, ekonomi ve farklı alanlarda bu ilişki devam etmektedir.

3.2.8. Türkiye Kırgızistan ilişkilerinde Rusya’nın önemi

Kırgızistan bağımsızlıktan sonra Rusya ile arasına mesafe koymuş ve yönünü batıya çevirmeye çalışmıştır. Ekonomisinin istikrarsız olması Batı’nın bu ülkede yatırım yapmasına engel teşkil etmiştir. Yer altı kaynakları bakımından diğer Orta Asya ülkeleri gibi zengin olmamasından dolayı ülke dışa bağımlı bir yapıdadır. Kırgızistan 1996 senesine kadar ülkede kalan Rusların üzerinde ciddi bir baskı oluşturmuştur. Lakin alınan karar ile Rusların ekonomik desteğini almak için Rusçayı resmi dil ilan etmiş ve alınan bu karar da ülkeyi ekonomik istikrarsızlıktan kurtaramamıştır.

ABD; Afganistan’a başlattığı savaş için Kırgızistan’dan üs talep etmiş ve ekonomisine faydasının olacağını düşünen Kırgızistan ise bu teklifi kabul etmiştir. Nitekim çok iyi paralar da kazanan Kırgızistan, Rusya’nın şiddetle karşı çıkmasına karşı koyamamış ve ABD’ye kiraladığı üssü zor da olsa 10 yılı aşkın süreden sonra kapatmıştır. Bu dönem zarfında Türkiye ile hem ekonomik hem de farklı alanlarda iş birliği içerisinde olan Kırgızistan, ekonomiden dolayı yavaş yavaş Rusya’nın hâkimiyeti altına girmiştir. Kırgızistan hem Türkiye ile ilişkileri geliştirmek istemiş hem de Rusya ile ilişkilerde mesafe kat etmek istemiştir. Halk devriminden sonra başa geçen Kırgız liderlerden özellikle Atambayev’in cesur adımlar atarak ülkesini hem demokratikleştirme hem de ekonomi olarak kalkındırmak için yaptığı girişimler takdire şayandır. Türkiye açısından Kırgızistan her zaman ayrı bir öneme sahip olmuştur. Bu önem ekonomiden çok kültürel, sosyal, çevresel ve insanı olarak ele alınmıştır. Rusya açısından ise her zaman için tek

amaç ve gaye Orta Asya ülkelerini kendi himayesi altında görmek ve istediği gibi yöneterek kendisine muhtaç bırakmaktır.

Türkiye ile Rusya arasında Kırgızistan yüzünden çok olumsuz sayılabilecek bir durum söz konusu olmamıştır. Her iki ülke de kendi çıkar ve menfaatlerine göre pozisyon almış ve mücadele etmişlerdir. Rusya'nın Orta Asya'da bu mücadele de bir adım önde olmasının sebebi ise daha çok ekonomi kökenli olması, bölge de nüfusunun olması, SSCB'nin devamı olması ve çeşitli oyunlarla bu mücadeleyi kendi çıkarına göre şekillendirmesidir. Fakat bütün bu hamleler ve oyunlara karşı Türkiye de etnik, tarihi ve din bağı gereği bu ülkelerle ekonomik, kültürel, sosyal, politika, siyaset ve çeşitli alanlarda sürekli iş birliği içerisinde olmuş ve ileriye dönük hamleler yapmaya çalışmıştır. Günümüzde de bu ilişkiler katlanarak devam etmektedir.

3.2.9. Türkiye Tacikistan ilişkilerinin temel dinamikleri

Tacikistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke Türkiye Cumhuriyeti'dir. Tacikistan; bağımsızlıktan hemen sonra çetin bir iç savaşa sürüklenmiş ve bu 6 yıl gibi bir süre devam etmiştir. Bu döneme kadar Türkiye ile Tacikistan arasında pek kayda değer bir gelişme yaşanmamıştır. Daha çok Türkiye bu ülkeye insani ve gıda yardımında bulunmuş ve ülkede süren savaşın sonlandırılması için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Nitekim 1997 yılında iç savaşın sonlandırılması ile beraber Türkiye ile olan diyalog daha netlik kazanmıştır. Bu dönemden günümüze kadar devam eden ikili ilişkilerde daha çok insani yardım ile ekonomik kalkınma ve iş birliği anlaşmaları yapılmıştır. Gelirin son derece adaletsiz dağıldığı Tacikistan'da nüfusun yarısından fazlası açlık-yoksulluk sınırında iken Cumhurbaşkanı olan İmamali Rahman ve ailesi lüks içinde yaşamaktadırlar.

Orta Asya ülkelerinden farklı olan Tacikistan ile Türkiye ilişkileri pek üst seviyelerde olmamıştır. Bundaki en önemli sebep dilde yaşanan karışıklığa, etnik karmaşıklıklarında eklenmesiyle beraber Orta Asya 'da Türki olmayan tek devlettir (Hale, 2003). Bundan dolayı Türkiye ile yakınlaşmaktansa İran ve Rusya ile yakınlaşmaya çalışmaktadır. Türkiye ise konuya bu taraftan bakmamış ve sürekli olarak Orta Asya'nın bütünlüğüne dayalı bir siyaset izlemiştir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen Türkiye ile Tacikistan arasında iş birliği devam etmiş ve günümüze kadar artarak devam etmiştir.

Türkiye bu ülkeden daha çok pamuk, alüminyum, yün, bakır ve ipek ithal ederken, Tacikistan'a plastik, demir-çelik, kozmetik, tekstil ve gıda malzemesi ihraç etmektedir.

3.2.10. Türkiye Tacikistan ilişkilerinde Rusya

Tacikistan; bağımsızlıktan hemen sonra iç savaşa sürüklenmiş ve bu savaşta kazanan tarafta olmak isteyen Rusya, o dönemlerden başlayarak ülke üzerinde hüküm sahibi olmaya başlamıştır. İmamali Rahman'ı destekleyen ve onun bu savaşta galip çıkmasına yardım eden Rusya; bunun karşılığında da ülkedeki üslerini garantiye almış ve bu ülkede söz sahibi olmaya başlamıştır. Tacikistan diğer Orta Asya ülkelerine nazaran daha çabuk ve daha çok taviz vererek Rusya'nın etkisi altına girmiştir. Bilhassa ülkede patlak veren iç savaşın yıllarca sürmesi ekonomiyi derinden etkilemiş ve bu durum içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Bu ve buna benzer sebeplerden dolayı Tacikistan ile Rusya'nın arası diğer ülkelere göre daha iyidir. Bu süre zarfında Tacikistan ile Türkiye arasında da çok ciddi olmamakla beraber ikili temaslar ve anlaşmalar sürmektedir. Lakin Tacikistan'ın iç savaşının sona ermesi ve ülkede demokratikleşme sürecinin başlatılmış olmasına binaen, Türkiye ile daha fazla görüşmeler yapılmıştır. Türkiye bu ülkeye daha çok insani ve gıda konularında yardımda bulunmuştur.

Türkiye ile Rusya ilişkilerinde Tacikistan bir sorun teşkil etmemiştir. Çünkü Tacikistan açık ara ile Rusya'nın etkisi altındadır. Diğer sebep ise Tacikistan'ın kendisini Türkî değil de Farsî olarak görmesidir. Bu sebeplerden ötürü Tacikistan ile Türkiye arasında çok ciddi anlaşmalar yapılamamıştır. Yapılan anlaşmalar ise daha çok ülkenin kalkınması için gerekli olan altyapı ve ulaşım ile beraber gıda konularında yapılmıştır. Rusya bu ülkeyi arka bahçesi olarak görmüş ve bunu yıllarca sürdürmüş ve halen sürdürmektedir. Türkiye ise Orta Asya ülkesi olan Tacikistan'ı din bağı olarak görmüş ve ilişkilere bu gözle bakarak ülkenin kalkınması için çeşitli yardımlarda bulunmuştur.

3.3. Rusya'nın Orta Asya Ülkeleri ile İlişkileri ve Orta Asya Politikaları

Rusya'nın Orta Asya ülkeleri ile olan ilişkileri yüzyıllardır devam etmektedir. Rusya'nın Orta Asya ülkelerine olan ilgisi 18. yüzyıl da başlamıştır. Fakat bu bölgeyi 19. yüzyılda istila ederek kendine bağlamıştır. Bundan sonra Orta Asya ülkeleri için büyük

sıkıntıların yaşanacağı dönem başlamıştır. Orta Asya ülkeleri dillerinden, dinlerinden, kültürlerinden, sosyal yaşamlarından, ekonomilerinden ve aile bağlarından koparılmışlardır. Ruslar hemen hemen bütün alanlara el atmış, kendilerine göre şekil vererek dizayn etmiş ve bu bölgeyi sömürmeye başlamışlardır. Bu bölgede yaşayan büyük din âlimlerini, önemli şahsiyetleri, siyasi yönetimde lider pozisyonda olan kişileri ve şehirlerin önde gelenlerini ya hapishanelere atmış, ya tehdit ve şantajla onları elde etmeye çalışmış, ya sürgüne göndermiş ya da öldürmüşlerdir. Çeşitli yollarla elde edilmeye çalışılan bu şahsiyetler de; yüzyıllardır kendi kültürlerini, dillerini, yaşamlarını ve dinlerini korumak için her yolu denemiş ve nesilden nesille aktarabildiklerini aktarmaya çalışmışlardır. Sömürü ve asimile politikalarının cirit attığı bu dönem, Orta Asya ülkeleri için var olma ya da yok olma mücadelesine dönüşmüştür. Bu sömürü ve asimile politikaların karşısında duranlara ise sınırsız işkenceler edilmiştir. Rusların bu bölgedeki en büyük oyunu ise bu bölgeye Rus nüfusunu taşımış olmalarıdır. Böylelikle bu bölge benliğini kaybedecek ve Ruslaştırma politikası işlemiş olacaktır. Nitekim bunu büyük ölçüde de gerçekleştirmişlerdir. Bazı Orta Asya ülkelerindeki Rus nüfusu, bu bölgede yaşayan halklardan fazla olmuştur.

Yüzyıllar boyunca devam eden inkâr ve asimilasyon politikaları; Orta Asya ülkelerinin 1991'in sonunda bağımsız olmalarıyla beraber azalmıştır. Bu asimilasyon sürecinin ve hâkimiyetin bitmemesinin en büyük nedeni ise Orta Asya'ya yerleştirilen Rus nüfusunun fazlalığı ve önemli kurumların başlarında bunların bulunmasıdır. Bütün bu gelişmeler ışığında Orta Asya ülkeleri her ne kadar bağımsızlık mücadelesini kazanmışlarsa da siyasi ve ekonomi alanında pek mümkün görünmemiştir.

SSCB'nin dağılmasıyla beraber yerine kurulan yeni devletlerin başında Rusya Federasyonu, Orta Asya devletleri, Baltık ülkeleri ve Doğu Avrupa ülkeleri gelmektedir. Bu devletlerin en büyüğü olan Rusya Federasyonunun başına ilk devlet başkanı Boris Yeltsin geçmiştir. Boris Yeltsin, Sovyet Rusya döneminde Orta Asya devletlerini bir 'yük' olarak görmüş ve Rusya devlet başkanı seçildikten sonra da bu düşüncesi değişmemiştir. Boris Yeltsin'in bu düşüncesi 'iç' ve 'dış' politikasının temelini oluşturmuştur. Boris Yeltsin, ülkesinin kalkınması ve demokratikleşmesi için siyasi ve kültürel yönde Batı ile yaptığı işbirliğinin Rusya Federasyonuna zarar verdiğini anlayınca, Batılı ülkeler ile ikili ilişkileri tekrar gözden geçirmiş ve dış politikada yakın çevreyi anlamaya çalışmıştır. Bu

kapsamda Orta Asya devletlerine karşı izlenen dış politika görüşü de değişmiştir. (Kamalov, 2011).

Parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Rusya'yı Yeltsin'den devralan Vladimir Putin, ilk demecinde Rus dış politikasının önceliği Bağımsız Devletler Topluluğunu tanıyacağına yönelik olması Orta Asya devletleri tarafından olumlu karşılanmıştır. Vladimir Putin, Orta Asya devletleri için önemli olan bazı konuları ön plana çıkarmıştır. Bahsi geçen konuların başında terörizm ve uyuşturucu ticareti ile mücadele, Orta Asya devlet yöneticilerini tehdit eden Batı ülkelerin müdahalesine karşı koyma, ortak güvenlik ile ticari ilişkilerin oluşturulması gibi politikalar gelmektedir. Vladimir Putin'nin devlet başkanı seçildikten hemen sonra ilk resmi ziyaretlerini Türkmenistan ile Özbekistan'a yapması, onun bu bölgeye verdiği önemi göstermektedir. (Kamalov, 2011).

Vladimir Putin, 2000 yılından hemen sonra iç politikadaki ekonomik ve askeri gücünü artırmış, dış politika ekseninde Orta Asya'da askeri, ekonomi ve siyasi nüfusunu güçlendirerek, ülke güvenliğini tehdit eden uyuşturucu ticareti ve radikal İslam'a karşı daha etkili mücadele etmeye başlamıştır. Rusya, NATO'nun Doğu'ya yönelmesini engelleyerek ABD'nin bu bölgedeki hareket kabiliyetini daraltmaya yönelik adımlar atmıştır. Böylece bölgesel güç dengesini kendi lehine değiştiren Rusya, bu bölgede bir güç olmayı hedeflemiştir (Güneş, 2013).

Orta Asya devletleri, ABD ve Rusya Federasyonu arasında askeri etkisini artırma konusunda ciddi bir güç savaşına sahne olmaktadır. Rusya, bu güç dengesini kendi lehine çevirmeyi hedeflemektedir. ABD'nin buradaki yönetimlere müdahalesi, Rusya'nın bu rejimlere olan coğrafi yakınlığı, ekonomik ve siyasi destekleri sayesinde bu ülkelerin Rusya'ya bağımlı hale gelmelerine neden olmaktadır. Rusya, Orta Asya devletlerini ABD ile olan işbirliklerini bitirmeye zorlamıştır. Nitekim 2000 yılından sonra bu bölgede Rusya Federasyonunun askeri varlığı artarken, ABD'nin askeri varlığı azalmıştır (Güneş, 2013).

Rusya'nın Orta Asya ülkelerine yönelik olan politikaları ise ekonomik ve siyasi alanda artan nüfusa karşın Orta Asya ülkelerini kendine bağımlı hale getirmeye çalışmaktadır. Buna etken olarak da sınır güvenliği, uyuşturucu ticareti ve radikal İslam'a karşı mücadelesinde, Orta Asya'nın yanında durarak destek vermesidir. Vladimir Putin'in, Orta Asya'yı kaybetmek istememesinin en büyük sebepleri arasında bu ülkelerde bulunan enerji ve yer altı kaynakları, askeri varlığı ile hava savunma sistemlerinin olması ve yakın

çevre politikasından dolayı dış güçlerin saldırıları karşısında kendi ülkesinin zarar görmemesi için ABD'yi ve NATO'yu bölgeden uzaklaştırmak istemektedir.

3.3.1. Asimilasyon politikaları

Rusya'nın asimilasyon politikası 18. yüzyılda başlamış, 19. yüzyıl ve 20. yüzyılda dorukları yaşayarak ve kısmen de olsa günümüze kadar devam etmiştir. Rusya'nın Orta Asya ülkelerine göz koyması ve bu bölgeyi hâkimiyetine almak için İngiltere ile anlaşması ile beraber bu topraklarda asimilasyon politikaları devreye girmiştir. Bu döneme kadar devam eden asimilasyon politikaları ise genellikle Orta Asya halklarına pek bir zarar verecek boyutta olmamıştır. Fakat bu dönemden sonra Rusların asimilasyon politikaları günden güne özellikle Türkçülük ve Müslümanlık üzerinde etkisini ciddi bir şekilde göstermeye başlamıştır. Çarlık Rusya döneminde bu bölgede yaşayan halkların gelenek ve inançları ellerinden alınmak istenmiş ve özellikle bu bölgede yaşayan halkların dine ihtiyaçlarının olmadığı benimsenilmeye çalışılmıştır (Musahan, 2015).

Orta Asya da kalıcı olmak isteyen Çarlık Rusya, işgal etmiş olduğu topraklarda yaşayan halkları, evleri ve hayvanları yağmalamaya, gasp etmeye başlamış ve bu topraklarda yaşayan Müslümanlar arasında milli düşmanlıkları körükleyerek burada yaşayan halkların birbirlerine düşman olmaları için fitili ateşlemeye çoktan başlamışlardır (Doğan, 2011). Çarlık Rusya bu dönemde daha çok Orta Asya'ya yerleşmeye ve nüfusunu buraya taşımaya yoğunluk verdiği için burada yaşayan Müslüman hakların ibadetlerini görmemezlikten gelmiştir. Bunun en büyük sebebi ise Müslüman halkın tepkisini çekmemek için olduğu aşikârdır. Fakat bu uygulama sadece tepki toplamamak adına yapıldığı için halkın üzerindeki korku, baskı, yağma, sömürme, inkâr etme ve buna benzer sindirme yöntemleri hız kesmeden devam etmiştir. Burada yaşayan halkların üzerindeki baskı giderek ciddi bunalımları ve gerginlikleri beraberinde getirmiştir. Sovyet Rusya döneminde ise bütün bu baskı, sindirme, asimilasyon, korkutma, sömürme, yok sayma ve buna benzer bütün olumsuzluklara bir de Müslüman kimliğini yok etme ve İslamiyet'i Orta Asya'dan silme girişimleri başlamıştır. Bu dönemde SSCB'nin Orta Asya da uygulamış olduğu sömürünün yanı sıra dil, din, kültür ve milli tarihi yok etme ve bu halkları Ruslaştırma politikaları hat safhalara çıkmıştır (Hayit, 1987). Orta Asya'yı benliğinden koparmak için yapılan bütün bu uygulamalardan, eğitim ve alfabe de nasibini almıştır.

Orta Asya'nın hem Türklüğü hem de İslami değerlere olan bağlılığını parçalamak isteyen Ruslar; zamanla Orta Asya halklarının kullandığı Arap alfabesini, Latin alfabesine, Latin alfabesini de Kiril alfabesine dönüştürmüşlerdir. Buradaki temel amaç geçmiş ve gelecek açısından birbirinden koparılmış ve aslını unutmuş yeni bir halkı yaratmaya çalışmaktır. Süregelen bu asimilasyon süreci Sovyet Rusya'nın dağılma dönemindeki liderlerinin bir kısmı tarafından yumuşatılmak istenmişse de bu artık bir işe yaramamış ve Orta Asya halkları kendi kaderlerini tayin ederek bağımsızlık mücadelesini kazanmışlardır. Fakat bundan sonraki süreç, pek istenildiği gibi tam olarak parlak geçmemiştir. Çünkü yüzyıllarca Rusya'nın sömürüsü ve asimilasyonuna maruz kalan Orta Asya; yorgun, bitkin ve yoksul bir şekilde ayakta kalmaya çalışmıştır. Bazı ülkeler yer altı zenginliklerini işleyerek, dünya devletleri ile bütünleşme hareketlerini kurarak ayakta kalmaya çalışmışlardır. Bütün bu gelişmelere rağmen zengin yer altı kaynaklarını Rusya'nın transit taşımacılığını kullanarak taşımak zorunda kalan Orta Asya devletleri, ekonomi olarak her ne kadar istemese de Rusya'ya bağımlı kalmışlardır. Özellikle Vladimir Putin döneminde bu bağımlılık gittikçe artmıştır. Fakat geçmişe oranla bu dönemde yapılan baskı, zulüm, yağmalama, asimilasyon, sömürme ve diğer her türlü kirli oyunlar, üstü kapalı ve gizli bir şekilde yapılmaya çalışılmıştır. Rusya, ekonomi olarak iyi durumda olmayan Orta Asya ülkelerinin bazı devletlerinin iç işlerine bile çeşitli bahanelerle müdahale etmekten geri durmamıştır. Rusya; yüzyıllarca süregelen asimilasyon ve sömürü alışkanlığını sürdürmekten geri durmamış ve bunu çeşitli yollarla ve metotlarla yapmaya devam etmektedir.

3.3.2. Orta Asya devletleri ve Eksklav sorunları

Bağımsızlık mücadelesini kazanan Orta Asya devletlerinin birbirleri ile toprak ve sınır ilişkileri ilk başlarda ciddi bir sorun teşkil etmezken, daha sonra bu konularda ciddi sorunlar meydana gelmiştir. Orta Asya devletlerinin kendi aralarındaki sınırlarının oluşturulması SSCB yönetimin himayesinde 1924 yılında uygulamaya konulan ve 'Ulus devlet sınırlarının belirlenmesi' çalışmasına dayanmaktadır (Eisener, 2002). Fakat o dönemlerde bu sınırların bir öneminin olduğu söylenemez. 8 Aralık 1991 tarihinde SSCB'yi dağıtan Minsk Anlaşması ve 21 Aralık 1991 tarihinde Kazakistan'ın Başkenti olan Almatı şehrinde, Almatı bildirgesi ile SSCB'den ayrılan ülkelerin arasındaki sınırların

olduğu gibi korunması gerektiği belirtilmiştir (Dadabaev, 2012). 1999 yılına kadar bölge ülkeleri arasında sınır sorunları pek gündeme gelmemiştir. Fakat aynı yıl içerisinde Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan sınırlarında bulunan Batken şehrinde olayların patlak vermesi ile beraber bu durum tam tersi bir hal alarak sınır sorunlarının gündeme gelmesine sebep olmuştur. Bundan sonraki süreç, Orta Asya devletleri için sınır ve toprak konularında ciddi sıkıntıların başlamasına ve gerginliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Özellikle Kazakistan ile Kırgızistan, Kazakistan ile Özbekistan, Kazakistan ile Türkmenistan, Kırgızistan ile Özbekistan, Kırgızistan ile Tacikistan, Özbekistan ile Tacikistan ve Özbekistan ile Türkmenistan arasındaki sınır sorunları patlak vermiş ve bu sorunlar ikili ülke görüşmeleri ve ortak kurulan komisyonlarla çözülmeye çalışılmıştır. 2000’li yıllardan başlayarak devam eden bu sınır sorunlarının günümüze kadar süregeldiği ve bundan sonra da süreceği aşıkardır. Bu süre zarfında ülkeler arasında oluşturulan komisyonlar ve devlet başkanlarının katıldığı toplantılarla bu sınır sorunlarının belirli kısımlarının çözüme kavuşturulduğu görülmüştür.

Fergana Vadisine sınırı olan Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasındaki sınır sorunlarının öyle kolay kolay biteceği öngörülmemektedir. Orta Asya’nın göz bebeği olan bu verimli topraklarda asırlardır beraber yaşayan bu halklar, belirli sınırlarla birbirinden ayrılmaya zorlanmışlardır. Orta Asya devletlerinin sınır sorunları ve eksklav sorunlarının devam ettiği, fakat bazı Orta Asya ülkelerinin birbirleri ile olan sınır ilişkilerinin kısmen de olsa çözüme kavuşturulduğu gözlemlenmiştir. Kalan sınır sorunlarının da çözüme kavuşturulması için ülkeler arasında görüşmeler devam etmektedir.

3.3.3. Bölge ülkelerine yönelik ekonomik stratejiler

Orta Asya’nın Rus hâkimiyetine girmesi ile birlikte bu bölgede yaşayan halklar, dışa bağımlı bir ekonomiyi yaşamaya başlamışlardır. Bunun nedeni ise Rusların ele geçirdikleri bölgelerdeki ülkelerin ekonomilerini kendilerine bağımlı hale getirmeleri yatmaktadır. Pamuk üretiminde dünyada söz sahibi olan Özbekistan’da neredeyse bir tane tekstil fabrikası bulunmamaktadır. Aynı şekilde o dönemlerde Türkmenistan’ın doğal gaz meselesinde olduğu gibi ya da Kırgızistan’daki tarımda olduğu gibi birçok örnek saymak mümkündür. Bu bölgelerde çıkarılan doğal zenginlikler Rusya’ya transfer edilmiş ve burada işlenerek satışa çıkarılmıştır. Böylece Orta Asya ülkelerinden daha çok Ruslar

burada kazançlı çıkmış ve ayrıca bu ülkelerin ekonomilerini kendine bağımlı hale getirerek büyük stratejilerini gerçekleştirmişlerdir. Ruslar işgal etmiş olduğu Orta Asya bölgesini kendilerine ekonomi olarak bağlamayı başarmışlardır. Petrol, doğal gaz, pamuk ve tarım üretiminde iyi durumda olan bu ülkeleri asırlardır kendi inşa ettiği ve politikalarını kendisinin belirlediği yollarla kendine bağımlı hale getirmiş ve bu ülkeleri sömürmüştür.

Orta Asya devletlerinin yer altı zenginliklerinin dışa bağımlı olmasının en büyük sebebi kendilerine ait bir transfer ağının olmamasıdır. Bu alanda çok iyi durumda olan Rusların boru hatları daha fazla kullanılmıştır. Rusların ekonomik olarak kendine bağımlı hale getirdiği Orta Asya devletleri, 1990 senesine kadar bu şekilde varlığını idame ettirmeye çalışmışlardır. Bu durum Orta Asya devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra da büyük oranda devam etmiştir. Bağımsızlık sonrası ekonomi olarak çökmüş olan bu devletlerin toparlanması neredeyse yıllarca sürmüştür. Batılı devletler ile bu dönemde her ne kadar yakınlaşmaya çalışılmışsa da bu ekonomi olarak pek bir fayda sağlayamamıştır.

Rusya da Vladimir Putin'in başa gelmesi ile beraber Orta Asya devletleri yeniden yönlerini bu devlete dönmek zorunda kalmışlardır. Bunun nedeni ise Rusya'nın asırlardır kendine göre bu bölgede alt yapıyı şekillendirmiş olması ve bu ülkelerin ekonomilerini kendine bağımlı hale getirmiş olmalarıdır. Özellikle Rusya'nın boru hattı taşımacılığında çok ileri bir seviye de olması da bu durumda kaçınılmaz bir hal almıştır. Asırlardır Orta Asya devletlerinin ekonomilerini kendine göre kuran ve yöneten Rusların ekonomik stratejileri günümüzde de devam etmektedir. Nitekim günümüzde bu anlayışı tersine çevirmek isteyen Orta Asya devletleri farklı yollarla ya da bu bölgeye ilgisi olan devletlerin yardımları ile başka boru hatlarını devreye koymaya çalışmaktadırlar. Fakat bu durum sanıldığı kadar kolay değildir. Rusya'nın bu bölgeye olan ekonomik stratejileri günümüzde de devam etmektedir.

3.3.4. Sosyo-kültürel ve siyasi yapıya müdahaleler

Rusya'nın asırlardır süregelen yayılmacı politikası, onları dünya sahnesinde uzun bir dönem, en fazla toprak sahibi olan ülke konumuna getirmiştir. Ruslar tarafından binlerce yerleşim yerleri, köyler, kasabalar, şehirler, ülkeler işgal edilmiş ve bu işgal edilen yerler kendi topraklarına dahil edilmiştir. Doğal olarak burada yaşayan halkların kültürleri, yaşantıları, hayatları, siyasi yapıları ve sosyal yaşamları tehlikeye girmiş ve asimile olmaya

yüz tutmuştur. Bu kadar çok halkı ve ona bağlı olan kültürü, sosyal yaşamı ve siyasi yapıyı bir arada tutmaya çalışan Ruslar; bu halkları bir yandan asimile etmeye çalışırken bir yandan da sömürmeye ve baskı ile hizaya getirmeye çalışmıştır. Bunu yapmak için de işgal altında olan topraklara ve yerleşimlere kendi Rus vatandaşlarını yerleştirmişlerdir. Böylece burada yaşayan halkların kendilerine ait olan kültürlerini, yaşamlarını, siyasetlerini baskılayacak, dizginleyecek ve burada yaşayan halklara kendi kültürlerini empoze edeceklerdir. Nitekim bu politikaları da birçok defa sonuç vermiştir. Kendi kültürünü, geçmişini, yaşamlarını, siyasi yapılarını korumak ve ileri kuşaklara aktarmak isteyen halklara büyük eziyetler yapılmış, işkenceler yapılmış, öldürülmüş, cezaevine gönderilmiş, sürgün edilmiş ve dışlanmışlardır. Orta Asya'nın Rus hakimiyetine girmesi ile beraber bütün bu durumlar derhal yürürlüğü konulmuş ve oluşabilecek olan kültür çatışmalarını engellemek için çeşitli yollar denenmiş ve bu haklara empoze için kendi kimliklerini, dinlerini, dillerini, kültürlerini ve yaşamlarını dayatmışlardır.

Bir yandan dinlerinden uzaklaştırılmak istenilen bu bölgeye bir yandan da dil ve kültür konularında baskılı bir siyaset izlenmiştir. Bu girişimlere karşı ayaklanan ve direnen halklar ise kendi geçmişlerini, kimliklerini, dinlerini, dillerini ve kültürlerini koruyarak günümüze ulaştırmayı başarmışlardır. Bu durum özellikle Orta Asya devletleri için geçerlidir. Bütün baskı, asimilasyon, sömürme ve inkâr durumlarına karşın kendi benliklerini olabildiğince korumuş ve günümüze kadar bunları ulaştırmayı başarmışlardır.

Orta Asya devletleri, bağımsızlıktan sonra kendi kültür, dil, din, siyaset ve sosyal yaşam alanlarında tahrip olmuş ve yıpranmış olan bu durumu tersine çevirmek için yıllarca uğraş vermişlerdir. Bu durum bazı Orta Asya devletlerinde karşılık bulmuş ve tahribat en aza indirilmiştir. Fakat bazı ülkelerde ise bu durumu tersine çevirmek kolay olmamış ve bu durum halen düzeltilmeye çalışılmaktadır. Bunun nedeni ise tahribatın çok derin olması ve bu ülkelerde etkili olan Rus nüfusunun fazla olmasıdır. Rusya ise bu süreçte de asırlardır yaptıkları gibi bu ülkelerde bulunan nüfusunu kullanarak sömürü ve asimile politikasını sürdürmek istemektedir.

3.3.5. Değişen dünya ile birlikte yeni ilişkiler geliştirme

Orta Asya devletleri asırlarca Rus hâkimiyetinde yaşamak zorunda kalmışlardır. 1991 de bağımsızlıklarını kazandıklarından sonra da bu durum kısmen de olsa devam etmiştir. Bunun en büyük sebepleri arasında Orta Asya'nın ekonomisinin yıpranmış, harap

edilmiş, yok edilmiş ve işlevsizleştirilmiş olması ve bu bölgede yaşayan halkların yarısına yakınının Rus oluşu yatmaktadır. Bu ve buna benzer sebeplerden dolayı Orta Asya hiçbir zaman tam olarak Rusların etkisinden kurtulabilmiş değildir. Rusya döneminde özellikle de Vladimir Putin'in başa geçmesi ile birlikte Orta Asya ile olan bağlar; bağımsızlık döneminden sonraki 10 yılı aşkın süreye oranla daha da kuvvetlenmiştir. Üstelik Orta Asya'nın zengin doğal kaynaklara sahip olması, bu bölgeyi diğer büyük devletlerin de radarına koymuştur (Eletek, 2021).

Vladimir Putin, Orta Asya'yı kaybetmemek için önceliği bu ülkelere verdiğini başa geçerken ilan etmiştir. Rusların süregelen politikalarından bir tanesi de Orta Asya'nın ekonomi ve siyasi bakımdan gelişmesine engel olacak bahaneler bularak bu ülkelerin kendisinden daha ileri seviyelere gitmesine engel olmaktır. Her zaman bu ülkelerin kendi buyruğu altında olmasını tasarlamış ve buna göre bu bölgeye yön vermiştir. Nitekim büyük oranda bu politikalar başarılı olmuştur. Fakat bütün bu gelişmeler ışığında Rusya; Orta Asya'nın büyüyen ekonomisine, siyasi başarılarına, dünyaya açılmalarına binaen bu ülkelere daha bütünleştirici adımlar atmak zorunda kalmıştır. Bu ülkelerin kendisine hem güvenlik hem de ekonomik olarak etkisinin büyük olduğunun farkında olan Rusya; bunu göz önünde bulundurmamak zorunda kalmıştır. Özellikle Orta Asya da bulunan Rus nüfusunun giderek azalması, etkili konumlarda olan Rus bürokratların sayısının azalması, Kiril alfabesi yerine Latin alfabesine geçişlerin olmasını saymak mümkündür. Ayrıca Kazakistan'ın siyasi başarıları ve Astana görüşmelerinde oynadığı rol, Nur Sultan'ın siyasi kurnazlığı, Türkmenistan'ın doğal gaz boru hatları konusunda Çin ile yakınlaşması ve buna benzer birçok sebeplerden dolayı Rusya; Orta Asya'ya daha fazla mesai harcamaya başlamıştır. Bunun neticesinde Rusya yeni politikalar üreterek bu bölgede kalıcı olmanın hesaplarını yapmıştır. Rusya; eskiye oranla bu ülkelere yaklaşımlarda daha esnek ve kalıcı politikalar üretmeye başlamış ama bir yandan da eski alışkanlığı olan sömürme ve fakirleştirme politikaları da devam ettirmiştir. Fakat değişen dünya ile birlikte bu bölgede bulunan ülkeler de kendi menfaatlerine göre konum almışlardır. Bir yandan Rusya ile ilişkiler sürerken diğer yandan da dünyaya açılmaya devam etmişlerdir. Orta Asya devletleri önemli kuruluş ve örgütlerde aktif rol almaya başlamışlardır. Dünya ticaretinde aktif konuma gelmek için çeşitli büyüklükteki devletlerle ikili ve bölgesel anlaşmalara imza atmaya başlamışlardır. Özellikle Çin, İran, Türkiye, ABD ve diğer Batılı Devletler ile iyi ilişkiler sürdürülmektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Orta Asya devletleri; yüzyıllar boyunca Rusların inkâr ve imha politikalarına maruz kalmışlardır. Orta Asya halklarının Rus egemenliğine girmesi, Çarlık Rusya döneminde olmuştur. Daha önce de Ruslar tarafından birçok girişim olmuş, fakat bunların hepsi bertaraf edilmiştir. Lakin Çarlık Rusya döneminde İngiltere'nin onayı ile birlikte bu topraklar Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Bu dönemden sonra bu topraklarda hiçbir şey eskisi gibi olmamıştır. İmha, inkâr, Ruslaştırma, sömürme, yok etme, açlığa mahkûm etme, işlevsizleştirme, işkence etme, öldürme, sürgün etme ve bunun gibi birçok yöntem kullanılarak Orta Asya benliğinden koparılmaya çalışılmıştır. SSCB döneminde bu durum katlanarak devam etmiştir. Bu dönem zarfında Orta Asya ise benliğini korumanın çeşitli yollarını bularak mücadele etmeye çalışmışlardır.

Geç de olsa bağımsızlıklarına kavuşan Orta Asya devletleri; büyük sorunlarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Bunun nedeni ise yüzyıllarca bu bölgenin sömürülmüş olması, ekonomisinin harap edilmiş olması ve halkının açlığa mahkûm ettirilmiş olması yatmaktadır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen bu ülkeler ayakta durarak mücadele etmiş ve yer altı kaynaklarının zenginliğinden faydalanmaya çalışmışlardır. Bu ülkelerin toparlanmasına ve ileriye bakmasına katkı veren devletlerin başında, Türkiye Cumhuriyeti gelmektedir. Vladimir Putin'in Rusya da başa geçmesi ile birlikte Orta Asya devletlerinin Türkiye ile olan bağlarında ciddi zayıflamalar meydana gelmiştir. Bu zayıflamaların büyük kısmı Orta Asya devletlerinden kaynaklı olmaktadır. Orta Asya devletleri her ne kadar Türkiye ile ilişkilerini geliştirmek istemişse de bir türlü bu durum istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Rusya'nın bu ülkeler üzerinde oluşturduğu baskı mekanizması günümüzde de son sürat devam etmektedir.

Orta Asya devletleri, Rusya'yı Türkiye'den daha çok kendisine yakın görmüştür. Rusya'nın doğal gaz boru hatlarının ve ekonomisinin iyi durumda olması, bu topraklarda Rusya'nın askeri varlığının ile hava üslerinin halen fazla sayıda olmasını örnek vermek mümkündür. Ayrıca bu ülkelerde eskiye oranla fazla olmasa da halen Rus vatandaşlarının olması, bölge açısından Rusya'nın daha yakın olması, Rusya'nın bu ülkeler üzerinde bariz etkisinin olması ve daha birçok sebep saymak mümkündür.

Türkiye, bağımsızlık mücadelesi dönemi ve sonrasında Orta Asya devletlerine sınırsız hizmet için çeşitli girişimlerde bulunmuş, karşılıklı anlaşmalar yaparak bu ülkelerin gelişmesine öncülük etmiş, karşılıklı üst düzey görüşmeler yaparak fikir alış

verişinde bulunmuş, ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda bu ülkelere destek olmaya çalışmıştır.

Değişen ve küreselleşen dünya ile beraber Orta Asya da bulunan ülkeler de ciddi değişime gitmeye başlamışlardır. Özellikle ekonomi, siyaset, politika, sosyal, kültürel ve daha birçok alanda yapılmaya çalışılan değişimlere Türkiye ve Batılı devletlerin de öncülük ederek bu ülkeleri desteklemeleri ve cesaretlendirmeleri gerekmektedir. Türkiye bu değişimlere öncülük etmeli ve Batılı devletler de demokrasi, eşitlik, insan hakları ve daha birçok konuda buna öncülük etmeleri gerekmektedir.

Türkiye bu bölgenin yer altı kaynaklarının daha iyi kullanılması için çeşitli projelere öncülük etmeye başlamalıdır. Türkiye, Orta Asya da doğal gaz boru hatlarına öncelik vererek, Rusya'nın buradaki tekeline son vermeye çalışmalıdır. Bunu kendisi ile birlikte bu bölgeye yakın olan ülkelerin ve Batılı devletlerin de yardımını alarak yapmaya başlamalıdır. Türkiye yüzyıllardır rekabet halinde olduğu Rusya'yı; Orta Asya da saf dışı bırakarak bu rekabette üstünlüğü ele geçirmeye çalışmalıdır. Bu süreçte Türkiye Devleti; Orta Asya devletlerini cesaretlendirerek ve beraber hareket etmeye ikna ederek yapması gerekmektedir. Bu devletlere akılcı yön vermek, doğru bilgilendirmek ve ikili diyaloglarla perçinleştirip şekillendirmek gerekmektedir.

Orta Asya devletlerinin de eskiden olduğu gibi güçsüz olmadığı gözle görülmektedir. Özellikle son dönemlerde yıldızı parlayan Kazakistan'ın ulaştığı ekonomik ve siyasi başarı, Özbekistan'ın son dönemlerde istikrara kavuşmasını örnek vermek mümkündür. Ayrıca Türkmenistan'ın doğal gaz boru hatları için Çin ile daha içli dışlı olması, Kırgızistan'ın kendini arena da göstermek istemesi ve özellikle Türkiye ile olan ikili ilişkilerinin epey gelişmiş olması ve daha birçok sebep saymak mümkündür.

Orta Asya devletleri eskisi kadar Rusya'ya bağımlı olmamaya gayret sarf etmeye başlamışlardır. Başka arayışlara girerek ülkelerinin refahını yükseltmeye çalışmaktadırlar. Böyle bir dönemde bu devletlere rol model olmak için Türkiye'nin üstlenmesi gereken birçok konu vardır. Bu konuların başında etnik, tarihi ve din bağı gereği bu ülkeleri Rus tekelinden kurtarmak için Dünya devletleri ile kaynaşmalarını sağlamak, Batılı devletlerin bu ülkelere daha fazla yardım eli uzatmasına vesile olmak, bu ülkelere iyi bir referans olmak, ekonomilerini toparlamaları için çeşitli projeler üzerinde yoğunlaşarak çözüm bulmak, bu ülkelerdeki yer altı ve yer üstü kaynakları daha verimli hale getirmek için çözüm ve iyi fiyatlardan alıcılar bulmak, daha fazla sayıda ve etkili uluslararası örgütlere

girmelerine ve kendilerini tanıtımlarına imkân vermek ve daha bir çok konuda bu devletlere öncülük etmeye çalışması gerekmektedir.

5. KAYNAKLAR

- Akiner, S.,** 2003. The Politicisation Of Islam İn Postsoviet Central Asia' Religion, State & Society, Vol: 31 No: 2
- Alkan, H.,** 2011. Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar. Ankara, Uşak Yayınları, 37-39s.
- Arı T., Pirinççi F.,** 2010. 11 Eylülün gölgesinde Orta Asya'ya yönelik Amerikan Politikası; Tayyar Arı (ed.) Orta Asya ve Kafkasya, Rekabetten İşbirliğine içinde (295-324), Bursa MKM Yayıncılık, 314-315s.
- Çalışkan, B.,** 2018. *Orta Asya Raporu: Dönüşüm sürecinde Türk Cumhuriyetleri*
- Çeçen, A.,** 2007. Türk Devletleri. Fark Yayınları, Ankara, 527s.
- Dadabaev, T.,** 2012. Securing 'Central Asian Frontiers: Institutionalisation Of Borders And Inter-State Relations' Strategic Analysis 36. 4 554-568s.
- Dikbaşı, K.,** 2001. Türkmen gazının bağımsızlık mücadelesi. *Avrasya Dosyası* C.7 No 2, 87-89s.
- Doğan, O.,** 2011. Çarlık Rusya'nın uyguladığı İstila ve Asimile Siyasetine karşı Başkırtların çıkarttığı isyanlar (XVII. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XVIII. Yüzyıl). *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 117-135s.
- Duman, M., Samadov, N.,** 2003 ' Türkiye ile Rusya Federasyonu Arasındaki İktisadi ve Ticari İlişkilerin yapısı üzerine bir inceleme, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Sayı (6), 26-37s
- Eisener, R.,** 2002. Sovyet Orta Asya'sının Bölgesel Paylaşımı; *Türkler*. Cilt 18. Ankara: Yeni Türkiye, 862-871s.
- Eletek, Ö.,** 2021. Rusya'nın Yeni Orta Asya Stratejisi. *Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi*.
- Emeklier, B.,** 2012. Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistemin Analizi. http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=698:souk-sava-sonras-uluslararası-sistemin-analizi&catid=113:analizler-sosyo-kultur&Itemid=151, 04.01.2012.
- Erol, M.S.,** 2001. Türkmenistan Devletinin Dış Politikasının Sacayağı: Daimi Tarafsızlık Statüsü. *Avrasya Dosyası*, 129-131s.
- Fuller, G.E.,** 2008. Yükselen bölgesel aktör; Yeni Türkiye Cumhuriyeti. Timaş Yayınları, İstanbul, 247-248s.

- Girgin, K.,** 2002. 21. Yüzyıl Perspektifinde Dünya Siyaseti. Okumuş Adam Yayıncılık, İstanbul, 28s.
- Gömeç, S.Y.,** 1999. Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi. Ankara, Akçağ Yayıncılık, 218s.
- Güneş, E.,** 2013. Tehdit algılamaları ekseninde Rusya'nın yakın dönem Kafkasya ve Orta Asya Politikası. Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı 27, 178-191-192s.
- Gündoğdu, S.,** 2021. Türk Dış Politikasında Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi: Kurumlar ve Uygulamalar (2002-2013). Nobel Yayıncılık, Ankara, 122s.
- Hale, W.,** 2003. Türk Dış Politikası: 1774-2000. Çev: Petek Demir, Mozaik Yayıncılık, İstanbul, 308s.
- Hayit, B.,** 1987. Sovyetler Birliğinde Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri. İstanbul, 174s.
- Hosking, G.,** 2015. Rusya ve Ruslar: Erken dönemden 21. yüzyıla, Çev. Kezban Acar, İletişim Yayınları, 443-445s.
- Kadirov, U.,** 2006. Özbekistan'ın Siyasi ve Ekonomik Potansiyeli. Çev: Elnur Osmanov; Türkiye ve Asya Ülkeleri. Editör: Atilla Sandıklı ve Diğerleri, Tasam Yayınları, İstanbul, 89s.
- Kamalov, İ.,** 2004. Putin'in Rusyası KGB'den Devlet Başkanlığına. Kaknüs Yayınları, İstanbul, 13s.
- Kamalov, İ.,** 2011. Rusya'nın Orta Asya Politikaları. Editör: Murat Yılmaz, Ahmet Yesevi Üniversitesi, SFN Yayınevi, 24-27-30s.
- Kapan, K., Şavlı, O.,** 2022. Orta Asya Jeopolitiğinin Nüfus Parametresi Üzerinden İncelenmesi. İstanbul Üniversitesi, Avrasya İncelemeleri Dergisi, Araştırma Makalesi, Sayı 11, 62-64s.
- Koçak, M.,** 2017. Türkiye-Rusya İlişkileri, SETA Analiz, Sayı:201 8-11s.
- Kolobov, O.A., Kornilov, A.A., Özbay, F.,** 2006. Çağdaş Türk-Rus ilişkileri sorunlar ve işbirliği alanları. 1992-2005, İstanbul, Tasam Yayınları, 124s.
- Larrabee F.S., Lesser I.O.,** 2004. Türk Dış Politikası (Belirsizlik Döneminde). Çev: Mustafa Yıldırım, İstanbul, Ötüken Yayınları, 135s.
- Mukhamejanov, B.,** 2006. Türkiye ile Kazakistan karşılıklı kazanımlara dayalı bir işbirliği; Türkiye ve Asya Ülkeleri Siyasi ve Ekonomik İlişkiler. Editör: Atilla Sandıklı ve Diğerleri, Tasam Yayınları, İstanbul, 100s.

- Musahan, A.Y.**, 2015. Sovyet Rejiminin Müslümanlar üzerindeki İnanç, Ahlak ve Aile Politikası. *İLTED*, Erzurum 2, Sayı; 44, 228s.
- Oğan, S.**, 2006. Mavi Akım: Türk-Rus ilişkilerinde mavi bağımlılık. Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi.
- Oran, B.**, 2001. Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler yorumlar. Cilt:2 1980-2001, İletişim Yayınları 766, Araştırma İnceleme Dizisi 119, İstanbul, 369-374s.
- Oran, B.**, 2013. Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler yorumlar. Cilt:3 2001-2012, İletişim Yayınları 1840, Araştırma İnceleme Dizisi 311, İstanbul, 468s.
- Ünlü, N.**, 2019. Soğuk Savaş döneminde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin Orta Avrupa Ve Balkanlara Yönelik Politikası. *Yüksek Lisans Tezi*, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Niğde, 147s.
- Roy, O.**, 2000. Yeni Orta Asya: Ya da Ulusların imal edilişi. İstanbul, Metis Yayınları, 238s.
- Sakınç, S.**, 2005. Geçiş ekonomileri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde ekonomik reformlar. Emek Matbaacılık, Manisa, 126s.
- Sandıklı, A., Ark.**, 2006. Türkiye ve Asya Ülkeleri Siyasi ve Ekonomik İlişkiler. *I. Uluslararası Türk-Asya Kongresi*, 1. Baskı İstanbul: Tasam Yayınları, 106s.
- Şadihanov, E.**, 2006. Sovyetler Birliği'nin Dağılma Sürecinde Etkili Olan Bölge Sorunları ve Milliyetçilik Sorunları. Sosyoloji Konferansları, Dergipark Akademik, Sayı 33, 2-7s.
- Şahin, A., Özçalık, M.**, 2014. Ortak değerlerden ortak ticarete: Orta Asya Cumhuriyetleri ve Türkiye. Ekin Basım Yayın Dağıtım, 26s.
- Tosunoğlu, B.T.**, 2007. Türkiye'nin bölgeye yönelik izlediği ekonomik politikalar ve bu politikaların etkileri; Orta Asya'da değişen dengeler ve Türkiye. Sarem Yayınları, 136-137s.
- Uslu, N.**, 2010. Orta Asya ülkeleri arasında işbirliği ve örgütlenme çabaları. Tayyar Arı; Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine içinde (229-260), Bursa: MKM Yayıncılık, 239-240s.
- Uşak, C.**, 2010. Astana: Diyaloğun sözden eyleme dönüştüğü yer'(da) *Diyalog Avrasya*. Kazakistan, 39s.

- Yılmaz, M.E.,** 2010. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İlişkileri; Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine, der; Tayyar Arı, Bursa MKM Yayıncılık, 420-428s.
- Yılmaz, M. E.,** 2010, ‘Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk- Rus İlişkileri’, Balıkesir Üniversitesi, Bandırma İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, Akademik Fener, 34-35-36s
- T.C. Dışişleri Bakanlığı,** 2018. Kırgızistan’ın Siyasi Görünümü
- T.C. Dışişleri Bakanlığı,** 2018. Türkiye-Türkmenistan Siyasi İlişkileri
- T.C. Dışişleri Bakanlığı,** 2018. Türkiye-Kırgızistan Siyasi İlişkileri.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı,** 2019. Kazakistan’ın Künyesi
- T.C. Dışişleri Bakanlığı,** 2019. Türkmenistan’ın Künyesi
- T.C. Dışişleri Bakanlığı,** 2019. Özbekistan’ın Künyesi
- T.C. Dışişleri Bakanlığı,** 2019. Kırgızistan’ın Künyesi
- T.C. Dışişleri Bakanlığı,** 2019. Tacikistan’ın Künyesi
- BP Statistical Review Of World Energy,** British Petroleum, 65. Baskı, 2016